

C O L L E C T I O N - C U L T U R E . P O P U L A I R E

*****/§/§/§/§/§/§/§/§/§/§/§/§/§/§/§/*****

REVUE PERIODIQUE DE VULGARISATION SCIENTIFIQUE

=*=*=*=*=*=*=*=*=*=*=*=*=*=*=*=

TIRAGE :

500 EXEMPLAIRES

Rédacteur en Chef:

MAMADU SAR.

N° 11

ANNEE 1977

—*—*—* KUNNA FONTI *—*—*

——*—*—*—*

An b'aw ladènniya ko "Sankore" mānun bē bā nin kà,
olu nyè fàlā bēna sèbèn Bamanan kan de la. O la, an b'a nyini
"Sankore" kalanbaaw fè u ka u fèla fà nyè fàlā in fasari cogo
kan. Anw tun b'a fè k'a sèbèn cogo min, o filè nin ye.

"Hakè to b'a la"

- Collection culture populaire=
- Sèrè: "Jama ka maaya sigilan"
- Revue périodique de vulgarisation scientifique=
- Waati ni waati dànniya jènsèn lako sèbèn
- Tirage: 500 exemplaires=
- Bàli ko kelen: a nyàgònna 500
- Rédacteur en chef: Mamadou Sarr=
- Sèbènni kèlaw nyè maa: Mamadou Sar
- N° 11 Année 1977
- Kun 11 , San 1977

Collection (Sèrè) , Culture (Maaya sigilan) , Populaire (Jama)
Revue (Lako sèbèn) , Periodique (à ne pas traduire : une revue est
toujours periodique) , Vulgarisation (jènsèn) , Scientifique (Dànniya
laadiri)

Tirage (Bàli ko kelen) , Exemplaires (a nyàgònna)
Redacteur (Sèbènni kèlaw) , Chef (nyè maa)

N° 11 (kun 11nan) , Année 1977 (San 1977)

--** KONO FENW **--

nyè 1 : Saha ladamu (tà) ; M. Dukure

nyè 6 : Fa so baara ; Alimami Kamara

nyè 7 : Wasa doolo ; M. Dukure

nyè 9 : Nyaamèdugu nyaamè ko ; F;Jigiba D.

nyè 16 : Suman yèlèmali ; M. Dukure

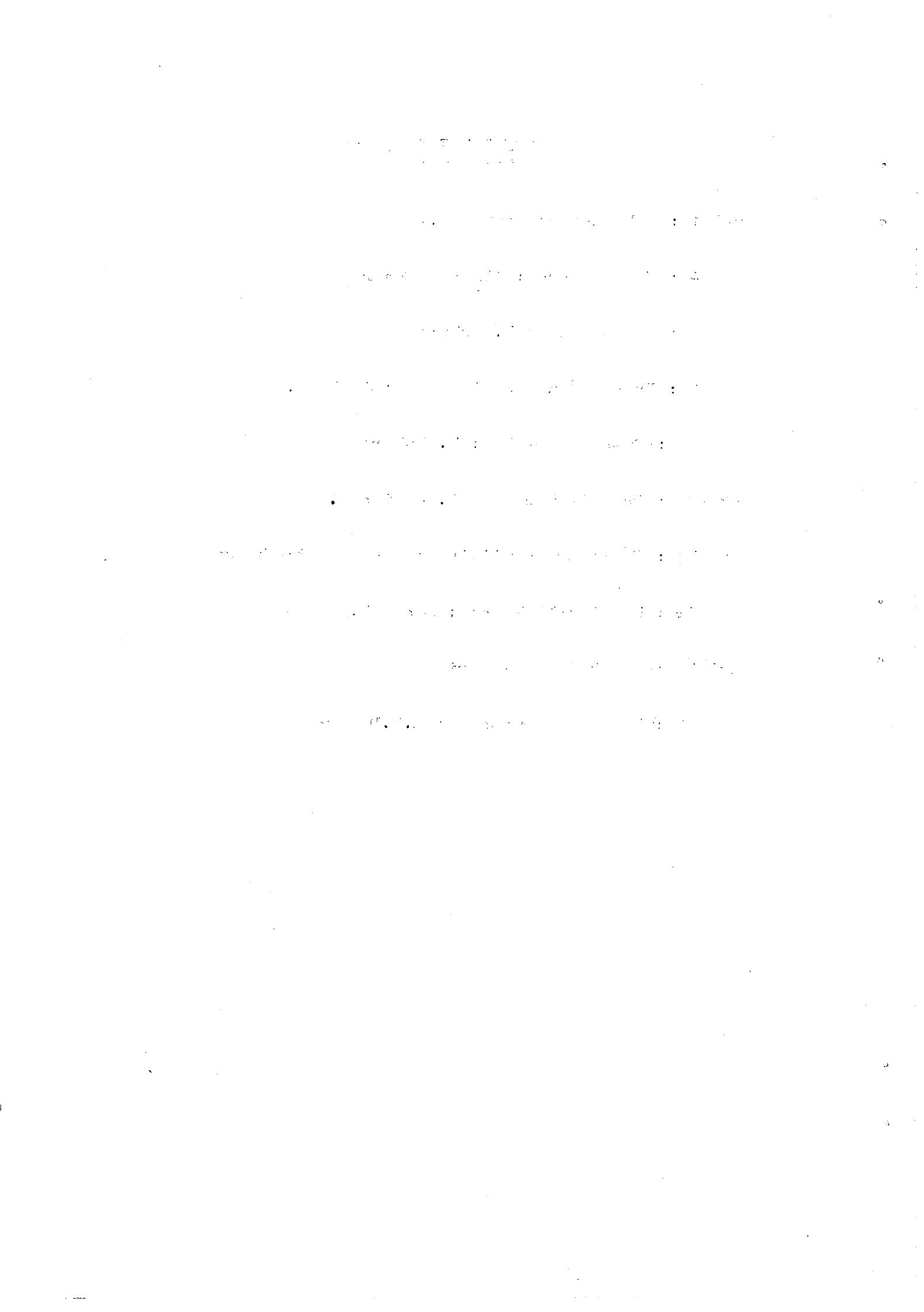
nyè 22 : Daw sèbèn cogo ; F. Jigiba D.

nyè 35 : Faantanw ka miiriya ; Amadu Tanba Dumuya

nyè 42 : Mayèlèmali kalan ; Amadu T. Dumuya

nyè 51 : Dorokoli ; A; Barn

nyè 55 : Les mots composés ; A.T.Dumuya

SAINA I. A. J. tà

Bana latapani :

A) Banaw kun kan dònta ba kuuru :

1) Ni misènw wali bana kisèw :

Ni misènw wali bana kisèw ye mun yé ? A ka ca nima fènw don ; u ka misèn ; u tè yé nyè na fo ~~nyuman~~ na. U bè jièn fan bée : u bè bògà la ; u bè ji la ; u bè finyè fè ; u bè baganw ni maaw ni jiriw la. Juguman b'u la, nyuman b'u la yèrè. U b'an kèlè, k'an cièn an sogo la, an joli, an sèmè n'an kolow la. Kèlè cogo fla bè bana kisèw fè : u bugun ko jugu nyè tugu ni nyè yèlè cè, ka dùnni kè, maa, ka ciènni kè n'ü ncòn ye.

+ + +

+ + +

+ + +

2 Banaw shi dòn :

Bana ye mun ye ? Tàorà, kelen, dimi, kelen, finyè. N'i ye bana dòn k'a sintin dòn, k'a sàrà cogo dòn, k'a kun taa dòn, i bè se k'i tan'a ma cogo min, o t'i kamana guan. A dà la, i bè se ka dan kari yàrà sàrà a la. Bè y'a dòn, min y'i ko sàgù-sàgù, kun kolo dimi, fari guan, kònà boli, kònò dimi, nin' bée ye dugulen banaw ye, (don bèe banaw kàni) ; u tè ban sen na ; w'u bè se ka sàrà bana jugu caman ju jà ye. O la, maa man kan kaajòn bana na k'a kè bolc kà fè ko ye ; i ka kòn bana ma k'a dan kari, o de nyuan tè.

Danatà ni bana tè ban, mun na ? A tè sàrà dà wèrè fè bana kisèw kà, n'a b'u bl'a yèrè la sira caman fè : dumuni, fini, so. A t'i yèrè tan nògù min madè, o de ye bana kisèw sun ye.

Bana jiidi jamana kònà, dantùya dama tè, a juba ju ye saha sira sàràbaliya ye, ani saha ladamubaliya. Mali kònà, 1970 san saha ko mankutu bè jèya nin tarabu ninun fè :

- Tarabu I bè saha baara kèlaw kun kan.
- Tarabu II b'o saha baara kèla kelen ninun hakèla kun kan. O tè dà wèrè ye saha baara kèla kelen-kelen ka kan ka jà ni jamana den hakè min ye kà.
- Tarabu III bè bana kelen-kelen fè saya hakè jira. O tarabu bè se ka bisiki ni dà kun dama ye. An y'a nyini nin yàrà in na dàrù ka saya hakè saña bana su-guw ni nyuan cè. O kàrà tè k'o saya bè bèn Mali bè

.../...

ta ma ; Mali kàñù maa bannenw ka oa n'o ye pirin-pa-ranw ; sabu maa caman banna, o ma dñùn ka sèbèn saha kun da.

Bana kisèw, n'an bè se k'a fù cogo wèrè la, nima fènn, u bè kèle sira fla la : basi dàw b'u faa n'u magar'u la ; dàw bè, n'u y'o dun, u bë sa. Fura sugu fùlù ye jolanw ye, i ko dlùlan (alkòli), fura blennin, tontorijoli, furr... Sugu flananw ye shi bannanw ye, i n'a fù penisilini, ani sùgòli basi sifa caman.

Ayiwa, a fùr'an ye ni misènw bè fan bëe. O, maa dun jogin man go. Muru bè se k'i tigè, dunden fèrèn bè se k'i fara, binyè bè se k'i shua ; mashiba fèn caman bè se k'i jogin. A kèra cogo o cogo ye, kana jàn jogin da la ko a ka dùgù. Ni misèn ba wu bè se ka don yàrà sùrà a fè, k'i lajaba. Kana sòn fiew ka bùgù da joli da la, kana sòn yèrè nàgù si ka d'a la. Bana kisè faalan minun ko fùlen ye nin ye, n'o ye jolanw ye, koko dlùlan (alkòli), fura blenni farinman in, kana sòn u dà la kelen ka ban i bolo kùrà. I mana jogin yàrà min, a kè k'i fura kè. O kòni nyuman ye min ye, to ka o nyuanna fura mago gèlèn nafamaw mara i yèrè kùrà, yàrà mabbùlenw na, denmisènw t'a, sùrà yàrà min ; sabu basi duntaw tè.

O kù, basi suguya caman bè yen, u kè cogo tè kelen ye : dàw bè jùshi, dàw bè mun, dàw bè nin, dàw bè kè ka maa shua, dàw bè foron, ani kè cogo wèrè.

3 Fari kolo ka saniya :

Min b'a to fari kolo bè se ka bana kèle, wali k'a kun bèn, fo a ka sùrà a yèrè ka kènè, i n'a fù k'a jo. A bè se ka jo cogo di ? To ka tugu farila jo la. O bè kè baara dàw sen fè, taama, wali k'i yuguba.

N'i bè to ka farila jo kè, i joli bè munu-munu ka saniya, ka fari balo ko nyuman ; i bè wàshi min kè, o b'i fari kolo nùgù labà ; i shi kun nyè bè nyè bù ; i bè fèrè. I pasa n'i kolow bè gèlèya. I bè mèn den misenya ni kènèya la ; o ye shi caya dà ye. Ni bana ni kàrà tè, bëe n'i bërèma fari bù nyuanna don.

Dumuniba kè tè maa nafa! Fari sogo barika fana bè sùrà dumuni nyuman n'a falen ko nyuman fè. Dumuniba kelen tè fari barika. Sogo, jègè, nùnà, shè fan, nin bëe dè bëe fari sogo

.../...

balo ka nyè. Jiri d'en fana nafa ka bon ko sèbè. Nin suman nafa-maw, nin bëe bëe fari kolo manfèñw balo k'u kua, k'a to u bëe fari sogo kana : i ko joli kisèw ni fari sogo fèn misèn wèrèw. Maa fari bëe kolo gèlèya sùrà nin cogo in de la, ni sababu gè-lèn wèrèw m'a bali. Fari kolo yùrà bëe tè kelen ye ; a bëe n'a dumà fèn don ; kolo nafalan belebele dù bëe bù nàmà, jègè, ani-fan nà ; nafa wèrè b'u la fana.

Sènèna bù ye wajibi ye. Hali boli fèn taalan bë sènè. O la, a tè nyè fo à ka bla ka suma. Sènèna bù ye fàrikolo jaka bù ye. N'a fàra sènèna bù, a ma fù fèn kèbali ka sènèna bù dè. Baara ka di, nka n'a barika bonyana ka se yùrà dù la, i bëe mugu, k'i waa ; i bëe nina ban.

Sènèna bù sira kaca : ko ka da b'a la, senna yaala b'a la, nyèna jè b'a la, baara yèlèma b'a la fana.

+
+ +

B/ Bana matayani :

1 Bana matayani sira dùw :

Bana bë jènsèn sira caman fè. Banabaatù kaari n'a nùn ji mana sèri yùràw la, o mana ja, finyè b'a ni gàngùn wuli. O de bë kè sababu ye ka bana jugu lase kènèbaatù nanama sumalen ma. O la, an k'an gèlèya nun cèlan ka k'an kun (fini kunkurun jèlèh), an bë to k'an da ji ni nun ji tu min na. O makarabaliya de bë sàgàsùgànin jè ni kule-kule caya, ani bana shi wèrèw.

O dùròn tè ; an man kan ka yùrà furan ka sùrà an ma ji kè k'a funfun. Kun wèrè t'o la gàngòn kana wuli kù, n'a bë bana lase an ma.

O tèmènen kù, dumuni santa da yèlèlenw bë banacaman jènsèn jamana kònà. O nyuman ye an k'an yèrè taya dumuni santa da yèlèlen ma.

Bana kù taa ni nyègènè ye sababu juguye ka bøna caman bla maaw la. U man nyi yùrà wèrè si la nyègèn yèrè kù. San ji b'a woyo ka kè kòw ni baw ni kùlùnw na ; nin bëe bëe na ni tè-gàtùgànin juguw ni kùndàna ntumuw ni sen sa bana, ani shi wèrèw ye. Wa nyègènè nin bëe jiw la, o ye nkùrà shièn ni dama jalan sùrà sababu dù ye.

Finyè bana bë maa min na, koko zon, kan ja bana, kun-fla

.../...

tu, o n'a nyuannow, wajibi, o tigilamca n'a mago nyè fènw ka kan ka ka bl'a dan na. A bù maa tòw la, o tè juguya wèrè ye, wa limaniyabaliya tè. A kun ye maa tòw ka kisi nyangata ma. O t'a bali k'a ladon a damana maa fè.

Bagan banabaatòw sogo n'u nàndà dunni bè bana yèlèma maa fè: i ko bon, sùgùsùgùnin jè ani kaliya shi caman. An b'a gèlèya ma ko sèbè, maa shi de kana bagan banabaatò faa (shè, saga, ba, misi, furr) k'a sogo dun ko sango a kana jufa. N'o dun labanna ka k'i sabu ye, maa m'i faa, i yèrè de kèr'i kala ye. O tèmènen kù, hali ni jufa ko tè, a kana bagan banabaatò yèrè de faa k'a dun. N'a y'a ye misi fura kèla bè sogow sègèsègè, guansan tè, A kun ye de taya ka kè nyangata ma. Ka to ka nàndà kènè wuli san'i k'a min, o de ka nyi.

A ye siran foroba ji flénw, foroba korow, ni foroba galaw maw nyè ; olu de bè bana jugu caman galama sèmè. O nyuman ye bèe n'i mago nyè ta, k'a ko k'a jè n'i tlala.

+

+ +

2 Bolo ciw :

Bana kun bèn ka fusa a fura kèli ye. Bolo ci dun kun ye ka bana kun bèn de. Bana caman n'a bolo ci don : bolo ci dàw ye ciliw ye, dàw ye sùgàli ye. Bolo ci da bù kun ye ka bana ncàn nagasilen don fari sogo la, o b'i to fari bè deli k'a la bèn ka bana kun bèn. A b'i labèn cogo di ? A bè manfènw dabali, a yèrè ye, ni bana ncòn nagasilen donn'a fè, bana mana kè na fèn ye, o manfènw bè sin ka bana kisèw kèle, k'u cièn. O b'i ko den min delila nyani na, ni nyani don sera, a t'a dùn finyè wulila.

Bolo ci bè kè bana caman ko sun ; an ka dama dàw fù zon, sùgùsùgùninjè, kan ja bana, sen sa bana, nyònin, kule-kule, wulu fatò bana, furr...

A bè kè bolo ci bè fari guannin kè, kelen kun kolo diminin kè maa na. A bè jolonin k'i la, n'a bè nènnin bù, juguman tè ; a tè taa nyè. O tè dà wèrè ye bolo ci minènen kù. O kuma, a kana siran, a kana jàrà. Maa min n'a ka den bay a bolo mana ci, clu bè se k'u hakili latigè, u bolo cira bana min ko sun, n'a minèna, a ka ca o t'u minè fo k'a sarati da fa.

.../...

Bolo ci səratiw :

Tarabu min bē tugu nin na, o bē bana bolo cita dama dàw sariya nyè fā ; o ye nin ye.

1 Zon lakari bolo ci :

Ni Zon carin kuma tè : a bolo ci ye wajibi ye den san fà-lù ma: A bē kuraya shi san 11 ni sam 21 na.

Wajibi ye zon lakari bolo ci ye, maa jan o jan ma, n'i ma seereya k'i bolo cira san 3 tèmènèn in kùnù nin sira dama dà ninun na : ni tuga fè taama bē sen na, ni carin bana bē sen na, wali kèle, wali jaadi wèrè kuma.

2 Sògàsùgànnin jè lakari bolo ci : "S.L.B." :

A bē kè baje kun fàlù kànù, ani den san 5 ~~ni~~ ~~an~~ 13 'a y'a kun bù. A wajibiyalen don ko sèbè den taraniw ma, sango n'u ni sògàsùgànnin jètà bē nyuan kan. A wajibiyalen don 25 ju kùrù mùgàw ma fana, minun ma jo a bolo ci la, ani kalan denw ni saha kalan kèlelaw n'a baara kèlelaw, ani kèle denw, ani ~~fèn~~ o fèn ka teli ka sògàsùgànnin jè surà u ka baara sira tègè la.

Bolo ci ka kan ka kuraya, n'a nafa dàgàyara ; (k'a maflè, i bolo cilen kà ka san kelen tèmè, o kù san 5 o ~~san 5.~~)

3 Fari suan jugu ni kùnù lakari bolo ci :

A wajibiyalen don k'i shi to kalo 12 ~~ni~~ 18 èè. A ka ka ka se fla si san 6 la. Wajibi don kèle denw ma.

4 Kule zon lakari bolo ci :

O bolo ci in bē kè denw kalo 3 masurun na. A bē ~~ge~~ fla a kalo 12 nan ni 18 nan.

5 Sen sa bana lakari bolo ci :

O bē kè denw kalo 8 n'u kalo 10 cè.

FA SO BAARA

N'bè nin kè ka n'dàgònin.

Karadige Kamara tanu

Sènè kèla wara ! Ee ! Bagan marala wara !

Taa ni n'ye, cènin cè nyi. Taa ni n'ye,

Baara kèla cè sirilen. Taa ni n'ye.

Fa so jà yòrà, an k'a baara.

Jaa yan, baara ka ca, hàdranya ka bon.

Jaa, n'ba dën, tupa tè danbe dùn.

E, k'i bolo kàrà jègè bla

I sén kàrà jege ye ? Suba !

Mùgù mana wulu kè farin san,

k'a tagù da Nmagobàrasolapew,

So mùgaw fana bë se ka jè ka dù san,

k'o tagù da itènyèsokàfew.

Kúma kàrà dòn, cièn kàrà don hattè.

Kunna da man nyi, sabali sira tè,

Nka, à fa n'a ba dogolen tè koy ;

Ele, fitirinwaleyà dòn pay,

yérè dùnbali dë bë kunna da fasay.

wa n'ko ka n'kis'o mà kuday.

Fa so janfali ? Tuna bée, ka n'tan' o ma.

Wali ta tè yérè ta bù. O de kan ma,

Su o su, n'b'a fù jama ni ce,

Tle o tle, n'ko Mali denw ni se.

U ye n'wolo, ka n'kalan, ka n'kolon.

Awa n'bà ni n'saya cè n'b'u bolò.

O furancè sa, fo n'ka juru caman sara,

ka jama jigi tugu, k'a denw bla sira.

Walasa sinin dànniya sàrà ka nàgàya,

Jamana ka nyè taa ka se ka teliya,

An k'an fa so kanw kalan.

Sini nyè sigi baara tàngò tè ban.

Aa ! Mali, n'Kunun, n'bi ni n'sinin !

Dawula ka bonya ! Danbe ka sinsin !

Nyè taa ka teliya ! Sàrà ka yiriwa !

Aa ! Mali ! Sigey ! Mali y'an la sewa.

W A S A D O O C L O

Ee ! Da kabanna Sigi Doolo, sigey !
Shin , Maaya kuuru yèrè wolo den,
Jigiyé masa dan-kelen, hattè !
Ba kuuru Jièn sira, Kènè, Waati, Lakè
Kuday secré, tè nyinè abada
Ko i ye bambali ye kuday.
I da kabanna mana farinman flè ka ta tugu
Hasidiya kisè blen mashiba nènè na.
Maaya sun damantan. E sigey !

A dalen a ba Maaya dèbè la tè.
Aa! Wolo ba nyuman. Banébaa bérè.
Kabi san ba wuu lahawula
N'o nyangata dibi dama jugu
De kèlon bè k'a n'a denninw bée
Meleke k'u siri dew, k'u nyani
Ni ta cièn nyani kisè blen ye.
Ka to k'i fa u wàshi ni joli la pani !
Nyan fèn sérè hasidi kisè blen dèrè:

Kabini san ba wuu nyengata
Shin ni Jièn mumè fa so jama
Kolo bée bée ka mugu-mugu ;
Ka munyu k'u jigi da, fo k'u kolo jè cua!
Ni dibi jugu girinya b'u kan ti !
F'u bè kiri-kiri, dimi ni kunma suuli.
Nin mashiba kulu masumalen in ha!
A flè ka fo kelen, ka jaman
Maaya dawulama tle shini fè.

Ka mân ni ta cièn kàninya dusu ye,
yana joli guannen yama-yama funteni na,
Fa so jama kaari shu damantan joli kàni,
Ka bù Jièn yèlèma Nankanmaw nun ma,
U ka nyà kisè kelen nafa damantan,
Ka se k'o jiidi jiginè fa ye tan,
Shin Jèmu Tàn dawulama mànyànba,
Mao Tse-tung ! E jaati don.
Ee! Wasa Doolo, sigey !

.../...

K'a to maaya halaki wolonkonton kànà,
 Mir Shidi juna ta ciènnen in gale,
 Ladamuna tageregew ka bagan kulu,
 N'a ye ta kurunya dan ye san kàmè caman,
 N'a bè ka wuluya lágabè ka boso,
 A ni caman wèrèw nyé bùra Doolo de fè
 Min bè hali daabaw kè maa ye,
 U naalo talen pàanananen dibi dunba fè.
 Nankanma Doolo, i bè jièn nàorà kuday.
 Hali bi n'digilen kunma suuli wuluwulu la,
 Ni n'kànà nugu shilen jolima don
 Fènma yèlémaw janèmè da bara kànà.
 N kun kolo bè tangc ncàn baga ji la,
 Ta ciènnanya ji ju kàrà sa ncòn, suba!
 Nka, kisi ni kunna wolo sira, taarè!
 Doolo mana bè ka n'sunàgàtù nyé pèrèn.
 N dusu ni Doolo yelenkun bè kon-kan-ko,
 Mao Tse-Tung Doolo!

Kabi Tsingkang, i nàorà ni funteni
 Bè Taama Kuday woyo kènyè kè nyé.
 Wumàng, Minshan, Tatu ka Luting,
 Ji kuru yeelenbeli, dora kènè damantanw,
 Dugu kolo yèrè, San kolo yèrè, nin bée seere.
 Jièn sira dan kelenw ye folonkontoli da
 Nyan fèn pàananatù piri-paralenw kan, pati !
 Ka laban ka ta cièn masa sèrèw shu don.
 Ninka alijinè jù maa ye, min nyuan tè.

Wasalenw ni kàlibaatù mìnènenw
 Kule kan bè ka funtan dibi fè kataw,
 Ka bù Maaya Ji kènè San kala tin na.
 O da kabanna kule kan bè jaman
 Mao Tse-tung !!!
 O lahawula kule kan bè ka pèrèn
 Fonisirew taasi n'u dusu kan naminè,
 I ko da kabanna Doolo in yeleyele :
 Taasi ! Jièn yèlèma ! Wasa !

NYAAMEDUGU NYAAME KO

Nyaamèdugutun ye jamana ncinin ye, nka siya caman tun sigilen b'a kònà, a jama tun ka bon ko sèbè. Jamana in dugu tun ye naani ye : Jigitugu, o bè kùrùn fè, Nyèsigi bè tle bin, Bènso sigilen bè saheli, Sidugu bè woro dugu fan fè. Nyaadugu, jamana dumenba, nyaamè fla fo saba bè dun bée. Baara tun tè dèse, sàrà ka bon, nyènè jè ka ca.

Nàgò kùni, an-an/. Nyaamèdugukaw ma del'o la abada. N ko nin jamana in de sabalilen/ Tle numè, kù o kù da la, adama denw tun bè sàrà koli, jàsili ni ji ta la. Bili o, bugu tufa o, nin bée dugumala bè nàorù ko kura, sen dàw ka sàrà fan caman ma wàrù yèrè Sugù ma ni wula, bée si bon bè fura k'a jèya, kènè fana, ten. Min tun ye Nyaamèdugu sididya wa ? Ayiwa, m'i tun ye nuguma nyininkà, a b'a f'i ye ko balo dèse tè yen, jiri den bè fan bée, k'i bè sogo nyimi ka nànà kènè mi*g*i sago la. Jièn den tun m'a fù ko ale ye Farafinna yaala ka sègè, a ma jamana ye bù ko nyuman ni nyènè jè yàrà min ka tèmè Nyaamèdugu kan. N'i tun sera hakilima ma sa, k'a to ale bè ko buryu de nyini, a b'a fù i ye ko cè siri, nyàgàn dèmè, sin ji tugu, tlennenya ni yèrè dàm danbe, olu de ye Nyaamèdugu dya do*mògò* la, ka tla k'a to u la.

Fya tun bè Nyaamèdugu fan bée, fo a cèmancè dàrà. Dugu naani ninun cèmancè da, suba/ So tun bè ~~yé~~ sira tè yen. Bin kisè kelen tun tè ye yen jango jiri ju. N ko nyè tun tè da hali mènèmènènin kele pe kan, kuma tè bagan wèyè ma, nin yàrà jalenba in na. Ayi/ Ni ta cièn dunun tun tè fùla ~~mògò~~ min ~~mòfè~~, foyi t'i lamèn Farajalan, nin kènè jè panparan ~~lakolom~~ cèncènma in na. E, tle tun mana gan i la yen, kara/ Funteni bè wuli kurr, o bè se ka tobili kè. Awa ni su tun kor'i la yen, nèri/ Sumaya bè jigin, o tè kun fari si la.

Ee, jièn/ Jièn ye sàgàma da caman ye. Jièn latigè, dà wèrè tè taa ni segi kà hérè ni bònè cè. Ka Nyaamèdugukaw fana to nin hérèba in na, u nyinèma kolontà donna bònè na. San ji dèsera, forow ciènna, jiriw ni baganw caman sara, kàw bée jara kàs. Kòlàn ji min wajibiyara bée ma, o dun dàràt ye dusu kasi kun ye, barisa, Nyaamèdugu kùlànji, ji man go n'o ye.

+

+ +

.../...

N kc yèlèma tè ban jièn na. Don dà tle se kun cè fè, fi-
nyè ye sumayaba lase Nyaamèdugukaw ma tlema fè. Bèe dabali ban-
na pew. Setigi min ye Jigitugu flèli kèlaba ye, o jiginna ka
bù gèlè kan, ka njiini-pàcnàw kè dugu ma, ka tla k'a kan to dugu
tigirè, ka jama ma : "N ba denw, aw kana jùrù, baasi tè. Nèma,
ji taama seere don. Dugu kolo nyiginnen kasa de bè sènlènn ma.
Dàw ka bla joona ka taa Farajalan lajè, walas'an n'a ko jèlen
dòn, o de ka fusa."

Yani dugu tigi kun salen in b'i miiri, ka mùgà sugandi,
bi ko m'a to kamalen kènè fla yèlènn'u ka sow kan k'u kun da
Farajalan kan. Olu seginnen, u tlalen dan tigè la, kùrù sigiw
ye ntamanin fàla duuru bla ka yaala ka cèw wele. Jama kamalilen
sa, dugutigi kan kùrù talen ko : "Jigitugu cèw, a'ni ce. Wele
blal'aw ma, a'bèe nana, o dyar'an ye, a bonyan'an ma. N'i ye
mùgà wele, n'i ma fèn d'a ma, à, i bè fèn fà a ye, kuma dun
manadi, a kùrù de ka di. Wele kun, hèrè don, ni sàñ dya kun
don. Ji caman de poyira, Farajalan yèlèmana ka kè kà belebele
ye. Ji in, an ta don, a jèlen, a ka di. Kibaru in ye jamana
bèe lase sisan, barisa dugu bèe ci denw tun ye nyàgàn sùrà kà
in da la. Min ji ko, o nùgàyara. Nka yan ni yen cè ka jan dè.
O la sa, bèe k'i ji ja ; a ye forokow ta ka Farajalan magèn,
bèe man'i ji ja, ji duman tè dèse du si la tugun."

O kunna foni dilen bèe ma, gamancarinna ka ne ni dugu tigi
ni kùrù sigiw to Jigitugu cèmancè kènèba kan. An y'an sigi, ka
sira baraw da yèlè, ka min ko kelen ta. Nka, hal'o ma nyig'an
da, fan bèe, an lamini na, so kasi kan guennen flè gèrèl'an
na, cèw yèlètò na tò fl'an ma sow kan, kènè fara tumanin kelen.
Bèe lajèlen, an nyagalilen ye sow la congan-congan ka taa :
dàw bè baro ni yèlè kunba ti la, dàw tora dànkili da la ; o ye
caman bù yàrà jan tagama in tàorà la.

Jigitugu cèw bè se Farajalan, Nyèsigikaw fana b'a fà an
flè. Sow taamana cèncèn nyiginnen kan ka gèrè nyàgàn na. Kulu
fla in bè na nyàgàn kun bèn tuma min, u bè nyini ka don nyàgàn
na yàrà min, u y'u jù cas. N ko aw ma yan ka di yen ye. Kuma
si ma don u cè, n ko hali foli ma sùr'a la jango nyininkali. Ji
kisè kelen pe tun bè yen. Ji in poyira mùgàw nyina ma, a segin-
na dugu ju kùrù a m'i sara mùgà si la. N ko, jaa jigi tigè tè
tà to maa na. U jigi waari ko jugu fè, dàw kirinnen bàra sow

.../...

kan ka bin, dèmè donn'clu la, kelen-kelenninw tora kuma lan-kolon fù la, i ko kun wulilenw, caman kòni kun firifiritù nyè basannen de tora coronnen cèncèn na, u da dènen i n'a f'u kan minènen don. K'u t'o sun jaba in kònù, mankanba gérétù donn'u tlo la, ka bée fari si cè i kan, kakà bée ja tigè biliw. Kòrè jan, Nyèsigi jeliw nyè moggù, o sinnen Setigi ma, a ko :

"Coo/ Aw tlo bë ? E, jinan tasma kan wa, u boli kan? U na kan wa, u taa kan de ?

- A, kà don, a ka ti, a ka tol'i da yen dè. Anw mago t'o yeli la.

- An si tè bònè kanu ni si ye. Nyininkali don. Mankan in ka bon dè, dà dun bë faral'a kan fana, Saheli finnen... .

- N k'i ko hèrè fù ak ye. Galo majira ko, k'an kis'o ma, K'ak taja yebali ye ma. Ni fin ko don, o tè saheli dòrè, woro dugu fana finnon. N hakili la, Bènso ni Sidugukaw de bë nana". Nyaamèdugu bëe tun dalen bë jinè ko la, bëe tun bë Farajat lan jate jinèma yàràw fè. Moggòbaw b'a fù ko jinè tè adama den kèle nyàgàn ye, ko n'i nyè dara jinè kan, ni fa fi ma don i la, i bë yeelen i n'a fù si tulù tonnen barama kònù, tasuma kai. Maikani inna, jinè sen kan tun tè, faliw boli kan don. Bènso ni Sidugu cèw y'u jà tuma mi kulu fòlù fla ginun kérè fè, Bènso sinyè talaba diminen y'i da wolo cin, ka bere far'a ka fali wàsilen kun, fo k'o kuma ; a tlala k'i kan to ko : "E, nin kèra ko y'an bolo/ Han/ Ka faliw boli fo bëe nina kili k'ani disi la/ Fo dàw binne sira la k'u jogin/ Jaa jaa ji ana ka taa. E, nin ye kòlòkòlò sènè fu ye ? N ko Farajala de ye yàrà halakilen ye jaati. Ayiwa/ Ak tè segin so !"

Jama ye so sira ta. Jigitugukaw selen u ka dugu la, sènè ko jugu mi jigi tigè fari sa fè, minun ser'u ka moggòw ma k'u to tingi-tango la i ko idàò, olu de ka ca. Yèlè flè, nka dusu kasi flè, hinè flè. Cèkura fara ni mòkè ye blon cè tigè : a kinin bolo mi sokè, karafe bë l'a ko, a nunan, foroko fla yigi-yagatù bë gosi-gosila nyàgàn ha. A nyè kumunen donna du kònù k'a to a miirila Farajalan ji sàrà fèerè nyuman na.

Cèkura tun ye cè jan, kolo kunba, kolon-kolon fari tigi sarama de ye. A tun galabu ka kònè, a timina ka di. W'a sigilen

.../...

tunbè min ye, mègò caman jàlen t'cye, à ke fi se k'nu i si, dampisitt'ola. Sura fana dunnen sa, Cèkura bù tò ka taa lajèli yàrà, dugutigì tare : a'y'i kan bl'a muso n'a denw ma : "Samanba, i n'i denw, a'y'a janta nyaamè in na, a'y'a fùpàtù ko sèbè, k'uyù kan'ta minè, min nàgò kan'a tòrù, a siri yàrà kana nàgù. Den misènw, a ye nyaamè in to n'olo fùlù, n'mago ser'a ma. Yani n'ka nyamè wèrè nyin'a'ye, a'bè to ka yèlèn so in kan." O fùlen, cè misèn saba in bée y'i pan ~~nin ko nindiyara~~ olu ye fo k'a dama tòmè, ko jaa olu kèra kamalen ye, u ka mù-guya da fara, bari, u sera yèlèn ye so kan.

O su, blajèli yàrà la, kuma kum cayara ko jugu, baara kelen dan tigèra, fà ka bèn kèn wale kan. Farajalan ji ko kan sa, kuma tora Cèkura ni Cèkùrà bolé, tòw ma foyi sùrà k'a fù : "Ubalima Jigitugukaw, a bée ka hakè to. N ka jaté la, an hè fili de la, fili juguba. Wa Farajalan ji ko gèlèya in buruju ye fili inde ye. Setigi ko tle dama in na, ji bè poyi yen tungun. N hakili la, n'an ye sow bla ka yèlèn nyaamèw kan ka taa yen, o bè fusay'an ma, bée bè ji sùrà fo a caman..."

- Yàrà jan taa la ka... k'asow bla ka... ka nyaamènta ? Suba Anw fililen tè, Cèkura, a fù e de tununnen bè. So, an ka yèlèn fèn da kabanna, min ka kènè, min ka teli, sara bè min yèlènni na, an b'o bla cogo di ? Sabali, Cèkura, so ni nyaamè tè boli nyàgàn ye, sanya nyàgàn ma deli ka k'u ye abada. Kan'an don fili la, Cèkura. Ji ko in na, n'an ma min sùrà so kan yèlènni, nyaamè kan yèlèn t'o d'an ma. Ne miiri la, n'an tun ye sow boli ko sèbè ka taa Farajalan kabini nèma in jigin tuma, an tun bè ji sùrà. Sen wèrè an k'a kè ten dàrùn, an b'an sago sùrà.

- Cèkùrà, n'i y'a mèn galama, a ku don ; n'i ye galama ku bù a la, a bè bù galamaya la ka kè flènnin ye. N'i y'a mèn Nyaamèdugu, nyaamè caman n'a nafa don jaati. An bènbaw ye juguw kèlè lawale nyaamèw de kan. U ye dugu naani ninum cè tagama, k'olu ni kàgù bù yàràw fana cè tagama nyaamè kan, ka fa so jù k'a sinsin, ka fà ka bèn kè ka kelenya sabati. An bènbaw nàrà nyaamè na, fa so dàn don, foy tè yèrè dàn kà. Jamana in cèncèn ka ca, so ni so fali o, fali ni misi o, nin si tè se cèncèn boli la ni doni ye ka nyaamè bù. So ni fali donna cogo jumèn Nyaamèdugu ? Kèlè tè, fèorè don, u tigiw y'u keguya ladon de.

N fl'a cogo fo. Sosandugukaw sugu nyinito tora ka da kabanna finiw da so kan ka n'o fèn piri para ninun feere yan. An faw fana labanna ka se caman san, ka to ka yèlèn u kan yan ni Sosandugu cè. Falidugu dogo tun donnen bè fan bée, sanbaga t'a la. Falidugukaw fana tora ka na dàgà feere Nyaamèdugu. An faw labanna ka taa dogo san da duman na Falidugu faliw kan. Sosandugu ni Falidugu kelen o kelen ni yan cè, bogofinbè sira la. Nyaamè dun tè se boroko taama na : a bè cèènè, aw'a bolito binna gen jalan kan, a sen karila. O de ye so ni fali san wajibiya. Fèn kurama ka di, bée b'o dòn. So ni fali n'a ma dya nyaamè ye, u t'a bla ko. An mè kew sen bùlen kogo bo la, nyaamè tor'a yèrè ma, a kéra den misènw tlèn kè fèn ye. Bari bi, an mago sera nyaamè ma : an ka dinyè latigè nògoya dlonnèn b'a la. Sosandugu ni Falidugukaw bée b'u yèrè fà n'u ka baganwye. Nka, anw tè s'o nyogàn na. E, a bè kè di ? Magà m'i sam'an ta nà fè o, anw de norolen bè wali ta la. Wali fèn dun tè magà tlà, yèrè ta de nyogon tè faasi.

Bi, ni Nyaamèdugu den ko ale bè maloya nyaamè kan yèlèn na, k'o b'ale dàgoya, a jènn'a bènbaw la, a filil'a yèrè ma. Wa n'a ma yèlèma, a k'a dòn juguw ka janya garan keguya sirilen bè to a sen na, n'a lamaga cogo ma bèn u ma, tuma o tuma, sorondè bè gèrèndè dòn ; a laban, hali piri-piri cogo, a t'o soro, a bè kè ninjì juguw bolo kérè magà dàye, n'k'a fè fa so jugu kisè blen, tolen kà i kà sen tonton...

- Sègè fili da la, o de b'a ji caya. Cè nèn kun dya tè kunna dya ye, Kumanin cè nyi fana ni cièn tè kelen ye. N bè nin fà i ye para : ni magà min mase k'i ka so kolon, mi ye cinni ni tanni munyu, i laban bè siran purutili nyè, o tè wuli. N'i tlo ka gèlèn, yèlèn nyaamè kan, anw bè to so kan. N'i k'i cè ka nyi su fè, dugu mana jè, i na ye. A tè i hakili la kòni ko nara kata, ni baara bè bè sàrà, awa n'o bin ninun ma tunun, so tè bla foy ye, ne de y'o fà."

Dugu tigi ko kuma nyè fà don, kèlè tè, ko kérè fo ka da bla, su kùrà bayara. Jama wulila o yòrò bée.

+

* * *

.../...

Tle saba, o kù, Sosandugu lasigi den ye se l'òò ùuru di, a ka jamana tágà la Nyaamèdugu faamaba ma. Dunan in ko ka so ninun tla Nyèsigi ni Jigitugu jigiw cè, ko Nyaamèdugukaw ye so kanu, u y'a kàrà ta, Sosandugu faama n'a ka jama b'u fo k'u wale nyuman dàn. O don dugu se jè, Falidugu lasigi den fana ye fali kémè naani kè ka Bènso ni Sidugukaw jansa, ka tla k'i kan to ko : "màgà nyin bè donon kàrà min d'i ma, o ka fusa n'i jugu ka sama dilen ye." Ko a bè Nyaamèdugukaw tanu tuma bée, yàrà bée, u ye fali kanu ka Falidugukaw bla da la.

Bagab ninun dilen kibaru jènsènnen sa, Cèkura ko a teriw ma : "N tun m'a pèrèpèrè latig'aw ye ? Nyaamèdugu, nyaamè ko, tlón tè koy, kélè don, kélèba don kuday. Ayiwa, n'an m'an ji ja, kélè in da bè to an na fasay".

O yàrà bée, kélè denw ye dugu ta n'u kun ye, u don-donna duw.kàrà ton den kura nyini na..

Tle fla tèmènen ; faliw dilen kù, nèmaba jiginna tugun. Ka foroko saba wali naani to bëe kelen kelen bolo, Jigitugu cèw caman ye sow godon karabati-karabati. Bi ko m'u taa ka nyaamèw to congan-congan na. So tigiw yèrè nyuman na : "boli ni tè bèn".

B, kaba ko/ Jaa n'i tè màgà min dàn, i b'o de wele ko hey. Jaa cèncèn kan, yàrà jan boli ye nyaamè de nafa. Cèkura ni kélè denw sera Farajalan tuma min nyaamè kan, u ye forokow fatù yo, ka sow sègenen dalen sàrà ji da la. U kùnàbara n'u woro kùròla wàshilenba, sow nina kili degunnen nun finyè bù kan b'i ko fulé kan. Kélè donw jiginna k'u min, k'u ko ; nyaamèw min tuma, bëe y'i ka foroko wàordà fa. Ka màgàw dabali ban-nen n'u ka forokow falen to sigilen sow dalen kàrà, Cèkura n'a teriw ye forokow siri, u ni nyaamèw ye so sira ta, ko sigi tè màgà sàù, ko yàn'i k'i sigi fo i ka malo, boli fo i ka sa. N ko sebaaya ka di/ Cèkura n'a teriw donna Jigitugu ka nin dòn kili dunan in de to u da :

"A y'an flè dè, E yiye/

A y'an flè, ko duman yebaliw,

A y'an flè ka taa a lakali so.

dè A y'an flè, flè ko nyuman,

A y'an flè dè, flè ko jugu,

Sama yèlènna bananba bolo kan,

A y'an flè ka t'o lakali so."

.../...

Dugu cèmancè, k'u ka sanya wuli dlokiw to u kan na, nyin kisèw jèlen se i ko nàmà kènè, Sananba n'a teri musow caman fana ye nyaamè tigiw kun bèn ni tègèrè ni dàn kili ye :

"Sananba/ Aa Sananba/

Mògàw na ji min, a camanba.

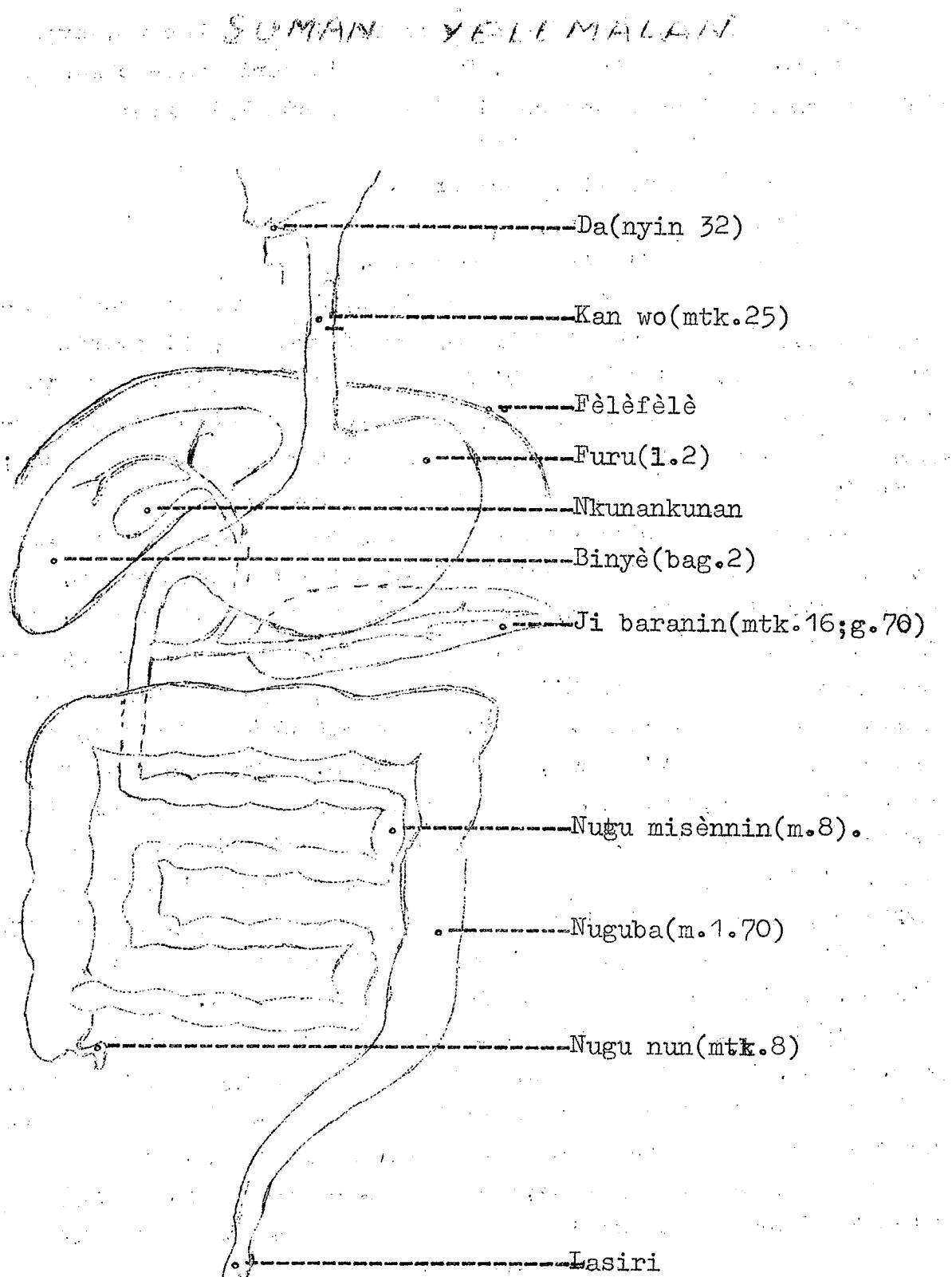
Yankaw na ji min, Sananba.

Waraw na ji min fo a camanba.

Ni mògà min ye jièn so kèba girin, i bè tla k'a nàsi taama, barisa, n'i y'a mèn i nyàgàn gàngà duurula tè, i ntùrùn fla de ka kènè. Nk'o don so tigiw kàñù ganna ko sèbè. U segin tuma, so kololen caman y'i ban, sègèn fè, dàw ntùrùn kàràla joggina. Cè minun blala sow nyè, ka sira tò taama, olu de ka ca ; u si ni foroko saba falen ma se ka don dugu kùnà.

O tèmènon, Farajalan taga o Farajalan taga, caman bè fara nyaamè tigiw kan : dàw b'a fù ko junkun kelen bè min kò la, o de ka nyi, dà wèrèw ko fla bè min na o nyaamè de nyàgàn tè. Alaban, bèe sunna nyaamè ko ma, o de kan ma, faamaba yèrè ye jaman yaala, a ye min fù k'i to nyaamè kan dugu saba ninun na, a nana seg'o ma Jigitugu. A ko : "Nyaamèdugukaw, an k'a nyini ka nyaamè dàn, an k'a kanu, an k'a tòbàtò, an taalan don. An ka baara kè n'a ye, hàrùnya, danbe, nyè taa teliya ni jièn latigè nùgàya bèe buruju don. Nka, a ma fù ka sow ni faliw faa k'u dun : n'an bè taa Sosandugu, an bè yèlèn so kan, n'an bè taa Falidugu, an bè taa fali kan. Fa so den nyuman minun ye nyagari bà ni tigè nsàya munyu, ka sènjè kun fo nin yèlèma in kèra, n'b'u fo, n'b'u wale nyuman dàn jama na bèe tògù la."

Joliba tlalon kuma lase la, a fana y'a sènjè sara far'a kan. A ko : "Bèe y'an ka faama nyuman ka kuma mèn. A tle dyara, o tè fà bù, nin yèlèmaba in kèr'ale dè tle la. Faama nyuma kòni, tuma bèe a bè jama nyè, nka, tuma bèe a bè jama kù. An bè ka hèrè b'o de la. O de ko sun, kabini fàlù-fàlù fo bi, an jeliw b'a fù ko jùnnin kunnandi n'a ka jama kèlèbaa ni ala man di."

SUMAN YELEMALI

BARIKA LA BAARA

Nyimini

suman

da ji

Cènkàli

furu basi

nkunankunan

Latèmènni
ni
susuli

nugu basi

nyaman
segi

BASI LA BAARA

Suman yèlémalan ye tla yàrà fla ye : kànù wo ani kànù minènw.

I - Kànù wo

Kànù wo ye bara ni buru dama dà sogolonlen ye :

a) Da O ye bara ye ni da wolo fla b'a tugun, a kèrè fla ye kenkenw ye, nagalo b'a san fè, nèn ni nyin 32 b'a kànù.

b) kan wo - O ye buru jùlen ye, mtk 25, n'a bè bù da la ka jigin furu la.

c) Furu : ye foroko ye min jùlen bè i ko J kùnba. n'a bè litiri 2 nyàgàn ta ; ji foroko miliyùn caman b'a sogo la minun bè Furu basi labù.

d) Nugu misènnin: o buru janba tugulen bè furu la (m.8), k'a kuru-kuru yaasa a bè kun naga la ; nugu basi bè bù a sogo la.

e) Nuguba kun : o ka surun nugu misènni ye (1.70m), nka a ka kunba a ye, k'a fari kuru-kuru, k'a kari seleke saba ye i ko U birilen ka nugu misènni lakoori ; a ju ye nèn jannin ye (nugu nun, bélè baranin), k'a bù da kè lasiri ye.

II - kànù minènw

U ni kànù wo bè jè yèlémali la ; u yèrèw tè kànù wo la, nka u ka basi bùlenw bè jigin a kànù.

a) Da ji forokow - U flanin tusun 3 don ; u bè da ji bù ; u la belebelew bè tlo ju kùrà (olu dimi de ye Kenken kùkùyà ye).

b) Ji baranin - A bè furu fè fè, k'a nyè lablen, k'a kè ni foroko misènniw tusunnen ye, a bè g. 70 bù ; a ka basi bùlen bè taa nugu misènni kànù.

c) Binyè - Ale de ye ji foroko bée la belebele ye, bag.2 nyàgàn, a bè kinin fè fèlèfèlè ju kùrà ; a bè nkunankunan bù, basi kunanmanba, k'a lamara nkunankunan baranin kànù fòlù, sani a k'a lase nugu misènni kànù. Maa fari la, nkunankunan ni ji barani bée bè jigin nugu la da kelen fè.

.../...

Kabi suman bè don da kùnà yàrà min, fo ka taa se joli ma, waleya o valoya bè da o kòn kònà wo la, o bée lajèlen de ye yèlèmali ye.

yèlèmali baara ye shi fla ye : barika la baara ani basi la baara. A bè nèmènèmèni kè ; yèlèmalan fan bée n'a jù yàrà don.

1 - Da jù yàrà

A - Barika la baara (Nyimini) Da ka baara fanba ye nyimini ye. Yèlè nyinw bè suman tigè, sùliw b'a fara, tagaw b'a shi.

Nèn b'a lamaga, k'a mòn, ka sùrà k'a latèmèn kan wo fè.

B - Basi la baara (da ji) -

Da ji bè gomi yèlèma ka kè sukaro ye. A bè se balo min ma suman nà o dan ye gomi ye.

2. - FURU JO YORO

A - Barika la baara (cònkalì).

Suman mana se furu kònà a b'a bisi, k'a lamaga, k'a ni furu basi cònkalì ka kè seri dulen sifa dù ye.

B - Basila baara - (furu basi).

Furu basi b'a nyè sin manananw de ma, k'u yeelen. Nka u yèlèmali tà bè lase kònà wo fan wèrè fè.

3. - NUGU JO YORO

A - Barika la baara -(latèmènni ni susuli)

Nugu ka barika la baara man bon. A bè seri dulen in lajigin ka bà furu la ; kùsa fè a b'a nafaw susu ka taa joli fè, ka sùrà k'a tà fili nyaman segi kònà n'o ye nuguba kun ye.

B - Basila baara : (nkunankunan)

(Ji baranin)

(nugu basi)

Nugu misènnin ka baara fanba ye basila baara ye. Seri dulen in mana se nugu kònà ka bon, nkunankunan ni ji barani ni nugu basi bè nyùgùn sòrà o la. U bè timinanw ni manananw yèlèmali tà lase, ka tuluw fèsèfèsè, k'u kè kisè misèn-misènniw ye.

Seri in nyè bè lajèya sa ; o ye yèlèmali bannen ye. Joli b'a ka tata t'a la, a tù bè jigin nuguba kun kònà.

B A M U

Wale minun bë kë kùnà wo la kabi suman don yàrà da kùnà fo ka taa se a tèmènni ma joli fè, o walew de ye yèlèmali ye.

Da kùnà nyimini, furu ka cònkùli, nugu ka latèmènni ni susuli, o ye yèlèmali barika la baaraw ye.

Kùnà wo ji forokàw bë basiw bù minun bë suman saura yèlè-ma walasa a ka se ka tèmèn joli fè.

+

+

KALANNI. TO TE BOGO BARI.

Nèn lamaa ko kelen ani to den cun furu kùnà si man kùrà si ye. Ka to gonin kunan fa bari-bari kùnà wo la nyè tugu n'a yèlèn cè. Cè farin to ! Cèba kùrà kùnà bara yèrè b'o fifa, ka koloba kari taga la waw, ka sèmè latèmèn flori. Ka koro nyè naani ja ; girindi kan, fo gua jiri dun bë suuru. Sira mugu kenken fa. Ka fo ka wuli ka wèlèn magèn, fo kùnà bara bë ku-saba tan-tan, i ko ba ye gala ji min. Daba kala na tègè ko ji tà ja. Cèba kùrà tè se ka jingàn to minèn kun na i ko ka-saba kùrà.

Suma bë jèngè tuma min, cèba kùrà yèrè nyàngirila. A b'a serin cogo min a b'a serin ten. N'a tèna a nugu denw labà de ! Cèba kùrà tò dun in flè ka cèba tòorù.

Da fa kun ye nyin na nyimini ye. Maa kùràtà o kùràtà, i b'i sigi ka sàrà k'i da. An ka suman sèbè nyimi, ka nèn kë k'a ni da ji sèbè lamaga yaasa dù na faa a kolo la sani a ka se furu ma. Nyinw jù yàràba bë suman yèlèmali la. U ka kan ka sèbè ladon, k'u tereke don o don ni gèsè wali nyin kolan ye, dumuni kë o kë ka da ko ka jè yaasa suman murumuruw kana kumun nyin wc la. Saniya de b'u kisi sumu ma. Wa nyinw tè kùlan ni gonganw ye ; fèn gèlènbaw karili b'u walon ; k'u bù gonimanba la ka sin k'u don sumalenba la o b'u pèrèn. Saniya ko yèrè bùlen kù a la, a fò nyin kisè cè nyin yèrè t'a dama jago ye dè ?

Furu tè to bù kunan ye. Ka to ka to den sogolon a kùnà, o cùnkùli faya t'a la, a bë dësè joona, o bë na ni kùnà dimi ni fàonà ye. Hawuja min y'i bla suman foli la, o flè k'i kùnà segin lankolonya na. I solila, i ma taama.

Dun ka fa nyàgàn tè, nka n magaman yàrù dan ye n kun kolo ye, i laban nyè na bù moni bùrè bélèhèlen fè. Ka furu jà-sù i ko waye bara, o yèlèmali basi t'a bolo, kùnà boli ni fùonà ni furu dimi y'o kun tnà ye.

Ji bè min dumuni sen fè fasi ka sùrù a ma kè ni nyaamè-ya ye. Basi minun bè kùnà wo la n'u bè suman kolo faa, k'a sa-wura yèlèma (furu basi, nkunankunan, ji barani, nugu basi), jibe ~~nin~~ b'olu tigè, k'u nafa dùgòya. (sira ni dlà fana bè ten).

Ka tla dumuni na yàrù min k'i kè daba kala kan, ko dànbaliya man kàrà a ye. Ni fari kolo bè baara o baara kè, a bè tali kè joli la. Ji forokow mana wuli basi bù fè, u fana bè tali kè joli la. K'i tègè ko dàràñ ka baara kolo gèlèn da minè, joli bè dèse ji forokow la, finyè bè don suman yèlèmali la. A bè bén ni tla kèra dumuni na, lafiya nin ka kè, finyè na. Si de ka gèlèn si yàrù ko ye.

O bée tèmènnen kù, dumuni waatiw ka kan ka ba sigi, ka dala misènyaba da bla, yaasa kùnà fènw na se ka lafinyè dumuni furaw ni nyàgàn cè.

Bana kù taa ka kè don o don waati kelen na ; degun si man kan ka maa bla a laminèni na. A mènni nugu la ko jugu, o y'a dama kàràtè ye, o bè na ni kùnà ja banbaliw ye...

K'an kisi cèba tàorà to dun ma.

Re nyàgàn kù, o tiki.

DAW SEBEN COGO

KALAN IN NAFAS

Jate bë kè ni da nyè minun ye a bë fù olu de ma daw MISALI N'an ko

Saga fla

Gafe duuru

Tasa Kònàntàn

Da nyè këmè ni mugan ni wolonwula

Sariya saba

Tugu kan mugan ni kelen

lolo ba bi wàòrù ni saba ani këmè duuru ani fla

da nyè minun sèbènnèn bë blenman na, olu de ye daw ye.

Kalan in kun tlenna ye ka daw taamashièn ni nàgòya ye.

Da taamashiènnèn kù, an ka kan ka se k'a kalan.

TAAMASHIÈN KO

Taamashièn nafa ka bon ko sèbè, o de b'an dèmè ka kun ko gèlèn w sèbèn, k'u famuyali nàgòya, k'u jaabi latigè, ka hakili yiriwa.

Taamashièn bëe bëe bà bèn de la.

MISALI FOLO

An bë se ka bèn ka : "saga saba" sèbèn nin cogo in na : "saga ::"

Ka : "Gafe duuru" sèbèn nin cogo in na : "Gafe ::"

Ka : "Tasa kònàntàn" sèbèn nin cogo in na : "Tasa ::::"

Ka : "Tugu kan mugan ni kelen" sèbèn nin cogo in na : "Tugu kan ::::::"

Nin ye fèerè ye ka daw taamashièn. Nin taamashiènw ka nàgùn, nka nafaba t'u la, bari u sèbènni bë janya, u kalanni man nàgùn. A ka gèlèn jate ka kè ni nin taamashiènw ye.

O tuma, an kò fèerè wèrè nyini daw taamashièn cogo la.

MISALI FLANAN

Ràmu jate dànnna fàlòw tun bë daw taamashièn nin cogo in na.	
kelen bë sèbèn I	Naani bë sèbèn IV
fla bë sèbèn II	Duuru bë sèbèn V
saba bë sèbèn III	Wàòrù bë sèbèn VI

wolonwula bè sèbèn VII	Tan ni kelen bè sèbèn XI
Segin bè sèbèn VIII	Mugan bè sèbèn XX
Kànàntà b b è sèbèn IX	bi saba b è sèbèn XXX
Tan b è sèbèn X	
Ni taamashiènw sèbènni n'u kalanni ka nàgòn, o ye nafa ba ye.	
Nka jate ka gòlèn ko sèbè ni nin taamashièn ninun ye.	

MISALI SABANAN

Bi bi in na jamana b èe b è jate kè ni larabuw ka taamashièn de ye ; bari a ka nàgòn ni t àw ye sira b èe la : a sèbènni n'a kalanni ka nàgòn, jate sariyaw fòli, n'u degeli t è baaraba ye.

Kalan sen in k ànà, an b è na larabuw ka da taamashièn cogo de dege, k'a ta kabini a sèben cogo, fo ka taa bla a kalan cogo la.

O k à f è an b è s àrà ka jate min è sariyaw kelen-kelen dege, ani jate b è dinyè latigè kun kow nyènèbù cogo min.

TLON DO FLE

JATE WALI

TLON KE FENW

Tlon in bè kè ni dingèninw/bèlè kisèw de ye ; komi wali bè cogo min. An bè se k'a nyègèn nin cogo in na.

So ! So ! So ! So
naaniman ! Sabanan ! flanan ! fàlù

Bèlè Ki-
sèw

Dingè kelen o kelen ye so ye.

TLON SARIYAW

Sariya Fùlù Bèlè kisèw bée bè bla so fùlù kàndù.

Sariya Flanan Bèlè kisè tan mana ta so min kùndù, o tan bè bo yen ka yèlèma ka kè bèlè kelen ye, min bè bla nàkan so kùndù numan fè.

Sariya Sabanan Bèlè kisè cayalenba ye
Kùnàntùn ye so kelen o kelen kùndù.

LEGESE Danni bè daminè ni fu de ye.

TLON KE COGO

Bèlè Kisè hakè dù ta ; u bla so fùlù kàndù ;
Sariya flanan batu.

Bèlè kisèw bée tla sow ni nyàgòn cè.

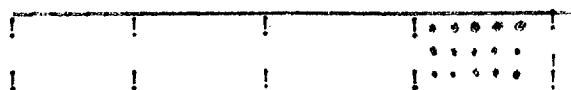
Tlon bè lajù ni sariya sabanan batura.

DONTA N'i b'a fè ka kalan sen in famu, i ka kan
ka se danni na k'a ta fu fo kèmè ; k'a ta
fu fo ba kùnàntùn.

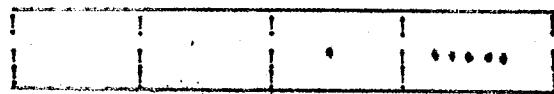
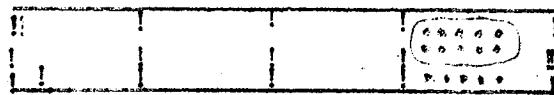
SEBEN FOLÒ

Misali Fòlò An ka bèlè kisè tan ni duuru sara da sow ni nyàgòn cè.

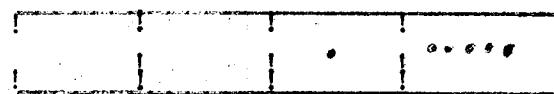
- An ka bèlè kisèw bla so fùlù kàndù

- An ka sariya flanan boli a kan.

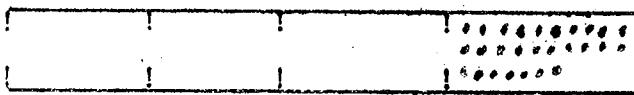
- Sariya sabanan batura. O tuma bèlè kisè tan ni duuru bë sara da nin cogo in na.

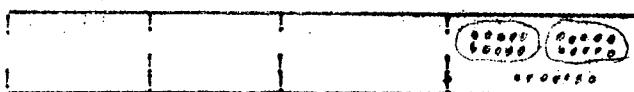
MISALI FLEANAN

An ka bèlè kisè mugan ni wolonwula sara da sow **si nyùgàn cè**.

- An ka bèlè kisèw bla
So fòlà kònù

- An ka sariya flanan
boli a kan.

- Sariya sabanan batura

Bèlè Kisè mugan ni wolonwula

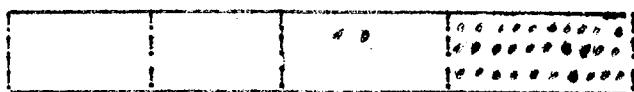
lonwula sara dalen flè

nin ye

MISALI SABANAN An ka bèlè kisè bi saba da sow ni nyùgàn cè.

- An ka bèlè kisè bla
so fòlà kònù

- An ka sariya flanan
boli a kan

- Sariya sabanan batura
Bèlè Kisè bi saba sara
dalen flè nin ye.

SEBEN FOLO NYININKALIW

Nyininkali Fàlù

Bèlè Hakè joli bè so bée lankolonya ?

Bèlè hakè dàw tè se ka sarada, o ye jumèn ni jumèn ye ?

SHI FOLI Da minùn tè se ka saradà, an ko olu ma kelenw,

bari, u bè to u kalenna so fàlù kùnù. O de y'a to an ko so
fàlù ma ko : kelenw ka so

Nyininkali Flanan

Nin bélè kisè hakè in sara da sow nin nyàgàn cè :

- bélè kisè tan	- bélè kisè bi wolonwula
- bélè kisè mugan	- bélè kisè bi segin
- bélè kisè bi saba	- bélè kisè bi kàràntùn
- bélè kisè bi naani	- bélè kisè kèmè
- bélè kisè bi duuru	- bélè kisè kèmè fla
- bélè kisè bi wàorù	- bélè kisè kèmè saba

Nin saradali ninun kù, bélè kisè joli bè so fàlù kùnù ?

Nyininkali Sabanan

Ni bélè kisè bi duuru b'i bolo, ~~ni y'u tan~~ da i bë
sara joli sùrà ?

Bélè bi duuru in tla sow ni yàgàn cè. So flanan kùnù bélè joli
bè yen ? O bélè hakè ni sara hakè in sanga ?

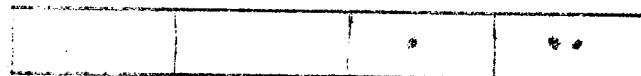
Nyininkali Naaninan

- Nyininkali sabanan kè, ni
- bélè bi wàorù ye
- bélè bi wolonwula ye
- bélè bi segin ye
- bélè bi kàràntùn ye
- bélè bi duuru ye
- bélè bi naani ye

SHI FOLO An ko so flanan ma biw ka so

SEBEN FLANAN

MISALI Da jumèn sara dalen flè nin ye

nyègèn fùlù

Bèlè kelen min bè so flanan kànu, an k'o bla so fùlù kànu.

Sariya flanan ko sòn bèlè kelen in bè yèlèma ka kè bèlè tan ye so fùlù kànu.

Ni bèlè bëe blala so fùlù kànu, an k'u dan. U bë bèn bèlè tan ni fla ma

O tuma, tan ni fla de taamashiènnen bë nyègèn fùlù la

SEBEN FLANAN NYININKALIW

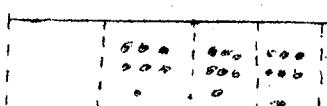
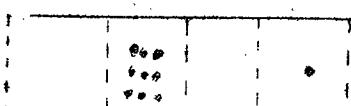
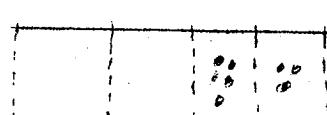
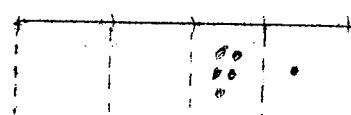
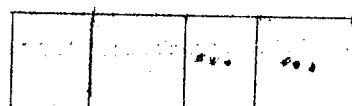
Nyininkali Fùlù

Da dë sara dalen flè

Da in bë bèn bèlè kisè joli ma ?

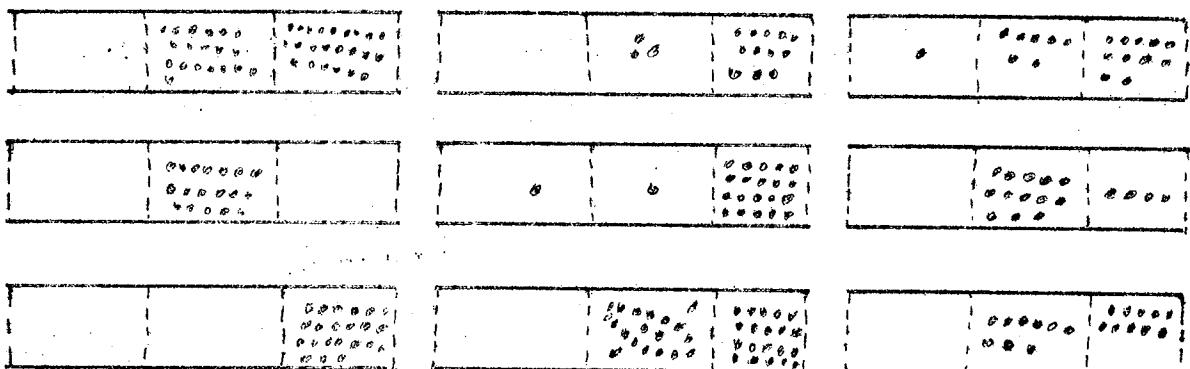

Nyininkali Flanan Da juménw sara dalen flè ?

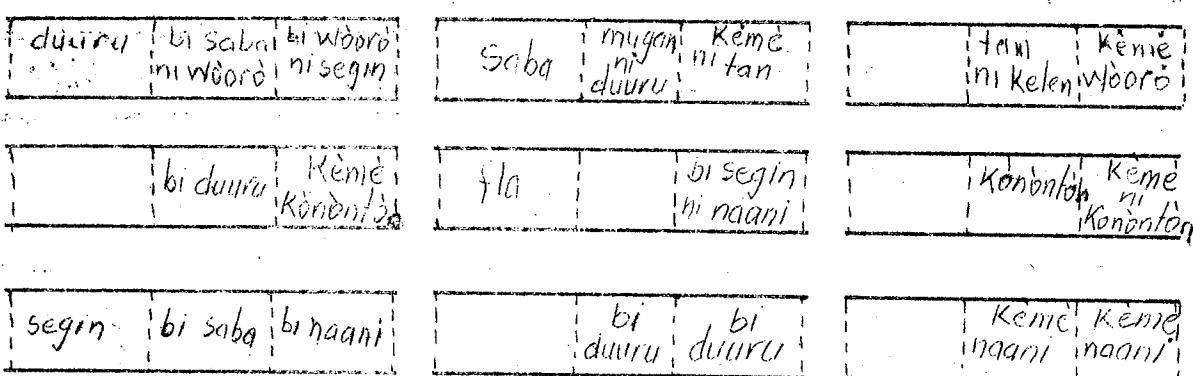
NYININKALI SABANAN

Nin daw taamashièn cogo man nyè. Munna ? U taamashièn ka nyè, i ka sùrà k'u bée kalan.

NYININKALI WAANINAN

Bèlè hakè de sèbènnen bè sow kànu
Da ninun taamashièn ka nyè ni tåmiw ye.

NYININKALI DUURUNAN

Nin bélè hakèw bè se ka tla so saba ni nyàgùn cè wa ?

Minun bè se tla olu sara da.

- Kèmè kùnàntàn ni kelen
- Kèmè segin ni bi duuru
- ba kelen
- kèmè kùnàntàn ni bi kùnàntàn ni kùnàntàn
- Segin
- tan ni duuru
- ba wàorù ni kèmè saba ni bi duuru ni duuru
- fu

Jumènw tè se ka sara da ? Mun na u tè se ka sara da ?

I ye mun kùlùsi o da ninun na ?

NYININKALI WOORONAN

Nin tarabu tù lase.

So Sabanan	so flanan	so Fòlèn	DA
fla	saba	duuru	
Kelen		wàorù	kèmè wàorù ni bi saba ni kelen.
	Naani		kèmè naani ni bi naani
			bi saba ni segin
wolònwula	Kelen	fla	
Segin			Kèmè ni segin
			Kèmè ni bi segin
Kelen		wàorù	Kèmè...ni bi saba ni...
	Kànùntàn	saba	kèmè...ni bi... ni naani
Kelen	Kelen	Kelen	
			kèmè kànùntàn ni bi kànùntàn
Kelen	naani	naani	kèmè...ni bi duuru ni...
fu	fu	fu	
Naani		duuru	kèmè...ni bi saba ni...
wàorù	fu		kèmè kànùntàn ni...
fu		fla	kèmè...ni mugan..
saba	fu	fla	
kelen			kèmè fla ni bi duuru ni...
			kèmè segin ni fla

SEBEN SABANAN

Sèbèn flanan nyininkali duurunan kònò, i y'a jira ko kèmèw bë se ka sara da so saba ni nyàgùn cè, nka baw tè se ka sara da. Sèbèn sabanan in kùnù an bë na baw de sara da. So kura minun b'an dèmè ka baw sara da, an k'o sow ma ba sèrè.

An ye sara dali kè ni so saba fùlà minun ye, olu bë wele ba nùna sèrè.

An k'an hakili to nin na.

Ba nùna sèrè ye so saba de ye : kelenw ka so, biw ka so ani kèmèw ka so.

(*Tarabu
Fòlo*)

So sabanan kèmèw ka so	! So flanan Biw ka so	! So fùlà Kelenw ka so

Ba nùna sèrè

N'an sera ka tarabu in durusi nink'a fasari, an bë se ka daw sara da ani k'u kalan nàgùyala

MISALI FOLÒ An ka nin da sara dalen in kalan

Bèlè joli bë kèmèw ka so kònò ? saba

Bèlè joli be biw ka so kònò ? wolonwula

Bèlè joli be kelenw ka so kònò ? duuru

Kèmè saba	Bi wolonwula	!
		duuru

Da in bë kalan : kèmè saba ni bi wolonwula ni duuru

MISALI FLANAN

An ka da ninun kalan.

!!	!!	!!
!!	!!	!!
!!	!!	!!
!!	!!	!!
!!	!!	!!

Kèmè naani ni bi naani ni kònàntàn

Kèmè kònàntàn ni bi duuru ni kelen

kèmè wàorà ni bi wolonwula

bi duuru ni naani

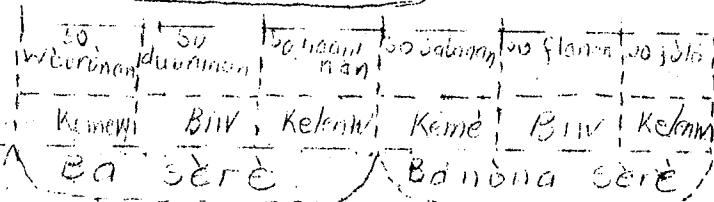
Kèmè fla

.../...

An k'an ka tlon diya : An ka so saba fara an ka wali kan ; k'a kè so wàorù ye. Komi ba nàna sèrè ye so saba ye ; ba sèrè fana ye so saba ye : kèmèw, biw ani kelenw ka so.

An bè se ka sèrè fla ninun bamu ni tarabu in ye

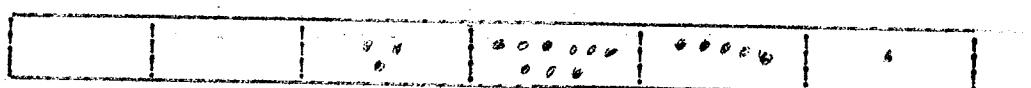
(TARABU FLHNAH)

N'an ye nin tarabu in durusi nink'a fasari an bè se ka daw sara da ani k'u kalan nàgaya la.

MISALI "ba saba ani kèmè kànàntànni bi duuru ni kelen"

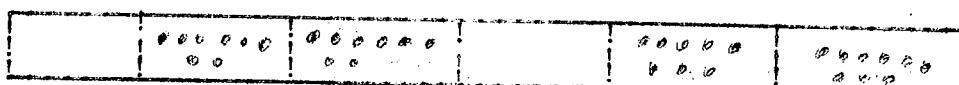
sara dalen flè

"ba kèmè ni bi duuru ani kèmè naani si saba"
sara dalen flè.

"ba bi segin ni kànàntàn ani bi kànàntàn ni kànàntàn"
sara dalen flè

KALANNI SARIYA

SARIYA NAANINAN

Da bë kalan ni SEREW tágà, SOW tágà
 ani bélè HAKE min bë sow kànà.
 "Ni" bë bla so fla ni nyàgòn cè, nka
 "Ani" de bë bla sérè fla ni nyàgòn cè
 Ba nàna sérè ni kelenw ka so tágà tè fù

MISALI FOLO An ka nin da in kalan

Tarabu flanan in b'a kalanni nùgàya.

Baa

Kémè	Bi	Kémè	Bi
+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +
+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +
Naani	Wòorò	saba	Wulq
		fla	

Da in bë kalan : "ba bi naani ni wòorò ani kémè saba ni wòlonwula ni fla".

MISALI FLANAN Nin da sara dalen in kalan

Ba sérè la

Bélè joli bë kémèw ka so kànà ? duuru

Bélè joli bë biweka bo kànà? fla

Bélè joli bë kelenw ka so kànà ? segin

Ba nàna sérè la

Bélè joli bë kémèw ka so kànà ? naani

Bélè joli bë biw ka so kànà ? saba

Bélè joli bë kelenw ka so kànà ? wòorò

Da in bë kalan :

"Ba kémè duuru ni mugan ni segin ani kémè naani ni bi
 saba ni wòorò"

MISALI SABANAN Nin da in bë kalan

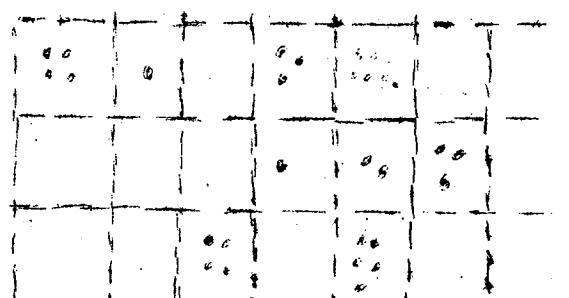
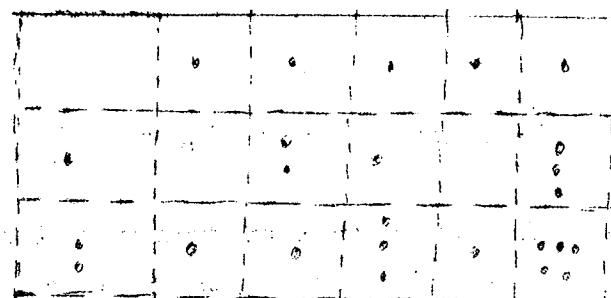

"Ba kémè ni kelen ani kelen"

.../...

SEBEN SABANAN NYININKALIW

NYININKALI FOLON'i ye tarabu flanan mà nink'a fasari, i bè se
ka nin da ninun kelen

NYININKALI FLANAN I bè se k'i sinsin tarabu
flanan kan ka nin daw sara da.

- ba wàorà ni bi saba ni fla
- ba bi wàorà ni fla ani kèmè segin ni wolonwula
- ba kèmè wàorà ni bi saba ni fla ni kèmè segin ni wolonwula
- ba bi duuru ni kelen
- ba bi duuru ani kelen
- ba bi duuru ani tan ni fla
- ba kèmè saba ni kelen ani kelen
- ba kèmè saba ani kelen
- ba kèmè saba ni kelen
- ba kèmè saba ni mugan ani kelen
- ba kèmè saba ni mugan ni kelen
- ba tan ani kelen
- ba tan ni kelen
- ba kèmè ni kelen
- ba kèmè ani kelen

MILION SERÈ

An ka so saba wèrè far'an ka sow kan.

So kèra kùndàntòn ye.

So kura saba min farala wali kan, an k'olu
ma miliòn sèrè

So kùndàntòn ninun tarabu flè.

Foto di u Sabanan

Kemew	Biw	Kelenw	Kemew	Biw	Kelenw	kemew	Biw	Kelenw
Milion	Sèrè		Bo	Sèrè	Bo	nna	nna	Sèrè

NYININKALI SABANAN

I nyè mada nyininkali flanan ni tarabu sabanan fè, ka da ninun sara da.

- miliàn wàorà ani ba bi saba ni fla ani kèmè kònàntàn ni kelen
- miliàn kèmè segin ni mugan ni naani ani ba kèmè ni bi wàorà ani wàorà
- miliàn wolonwula ni kelen
- miliàn fla ani ba fla ani fla
- miliàn duuru
- miliàn kelen ani saba
- miliàn bi saba ani saba
- miliàn bi saba ni saba
- miliàn kèmè naani ni bi saba ni kelen ani duuru
- miliàn kònàntàn ani ba kònàntàn ani kònàntàn
- miliàn kèmè kònàntàn ani kònàntàn
- miliàn kèmè kònàntàn ni kònàntàn
- miliàn tan ni kelen ani ba kelen
- miliàn tan ani ba kelen ani kelen
- miliàn tan ani kelen
- miliàn tan ni kelen
- miliàn kèmè ani ba kèmè fla ni bi saba ni duuru ani kèmè duuru
- miliàn kèmè saba ani ba bi saba ni saba ani kèmè saba

NYININKALI NAANINAN

I nyè mada nyininkali fàlù ni tarabu sabanan fè ka nin da sara dalenw kalan.

Sabanan	Flanan	Foto	Sabanan	Flanan	Foto	Sabanan	Flanan	Foto
*	*	*	*	*	*	*	*	*
*	*	*	*	*	*	*	*	*
ooooo	o	ooo	oooo	oo	o	ooo	ooo	o

FAANTANW KA MIRIYA.

Màgàw tilalen don kulu fila de ye.

Kulu fàlò ye nafolotigiw ni faamaw ye: Faamakulu

Kulu filanan ye faantanw ye: Faantankulu.

Kulu fila ninw ka sàrà tè kelen ye,
u ka miiriya tè kelen ye.

Faamakulu in de ta ye uziniw ye, ale de ta ye butikiw ye, ale de
ta ye ciyakèdaw ye. Nafa-sàrà siraw bëe lajèlen bë ale de bolo.
Bëe bë baara kë ale de ye. Ale de bë baara këlaw ka baara-kë
fanga san sara la.

Faantankulu, fèn tè ale bolo, fo a ka to-fanga, a bë baara kë ni
fanga min ye. A bë o fanga in de feere faamaw ma sara la, sara
min bë a dahirimè sabati.

Minw bë baara kë, olu tè a nafa sàrà: (Faantankulu)

Minw tè baara kë, a nafa bë olu de ye: (Faamakulu)

Kabini lawale la fo bi, kulu fila ninw ma bën.

Faamakulu b'a nyini k'a ka fanga sinsin,

Faantankulu b'a nyini k'a ka hâròya sàrà.

Kulu fila ninw ka bënbeliya laban ye kèle ye;
o kèle de ye yèlèma caman don kulu fila ninw ni nyàgàn cè sira-
tigè la, kabini lawale la fo bi.

Yèlèma minw donna kulu fila ninw ni nyàgàn cè ,olu file nin ye:

1°) Fàlò la, bëe tun ka kan baara la ani baara nafa la.

Si tè baara kë si ye. Mògà fàlòw ka jèkuluw tun ye Foroba
jèkuluw de ye.

2°) Jànya tuma nana se, jànw bë baara kë hârònw ye. Jama tilala
fila ye. Faantankulu ye jànw ye, Faamakulu ye hârònw ye.

O tun ye Jànya jèkulu cogo ye.

3°) Masakèw tile nana se. Bëe tun bë baara kë olu ye. Olu de ye
Faamakulu ye, olu ni u nafè mògàw. Mògà tòw bëe bë Faantan-
kulu la.

4°) Nafolo-nyini jemanaw tile nana. nafa-sàrà siraw bëe bë
nafolotigiw bolo, olu ni faamaw. Bëe bë baara kë olu de ye.
Olu ye Faamakulu mògàw ye.

5°) Foroba jemanaw tile ye bi ye. Nafa-sàrà siraw bë forobaya.

Si tè baara kë si ye . I b'a kë i yèrè ye, i b'a kë jama ye.

Bëra nafa bë jamana denw bëe kan.

Yèlèma ko duuru minw kàlen filè nin ye, kulu fila ninw ka bénbaliya ni u ka kèle de nna o yilim k'lan ke en bée ye. Bénbaliya bée na ni kèle ye, kèle bée na ni moyèlèmli ye. O yèlèma ninw de ye Faantankulu ka dinyè-latigè nàgàya dànin dànin fo ka na se bi ma.

Jemane w ka nyè-taa, mágà se ko tè o la. Kèle juguw ni nyè-mágà juguw ka walew bée se ka nyè-taa sumaya de, nka a t'a bali. Yèlèma ko duuru minw fàlen filè nin ye, jemana bée ka nyè-taa kèra o cogo de la. Wa jemana bée laban bée forobaya.

Baara-kèlaw jù yàrà

Dinyè bée cogo di sisani? San-kan-sow jára, mòbiliw bée yàrà bée, nègè siraw bée duguw ni nyàgàn cè, pan-kulunw, rajow, sinimaw, kuran, . . . nin bée ye daamu ye. Nka nin si tè baara-kèlaw ta ye. Faamakulu de ta don. Olu dùn ka baara tè nin fènw si la. Baara-kèlaw de ye nin bée dila. Dinyè sisannaman ye baara-kèlaw de nà ye. Nka, a nafa tè u kan. A nafa bée Faamakulu de ye.

Dònni-kèlaw fana ye baara-kèla sugu dèw ye. U ka dènniya sababu ye mògè tèw bée ye; bawo, n'i y'a mèn k'i nyògèn duuru tè, i ntèrèn fila bée duguma de. O de kama, a bée fò ko dènniya ye bée ta ye. Bée ka kan ka kalan. An dun bée bi min na, ni wari tè i bolo, i tè kalan. Ola, faantanw bée to u ka faantanya na; u bée to u ka kun-finwa na; u tè se k'a faamu ko u ka faantanya tè Ala nè ye: Faamakulu de nè don.

Kulu bée n'e ka miiriya

Faamakulu ka miiriya ni e ka faamuyali cogo bée yen. Faantankulu ka miiriya ni e ka faamuyali cogo bée yen. Miiriya fila ninw kèdonnen don nyègèn na, i n'a fò kulu fila ninw kè donnen don nyègèn na cogo nin. I bée kulu min na, o hakili do bée kè i la, i bée o miiriya de ta, i bée kow faamu o ka sira de kan.

Tubabu tile la, nafolotigi denw de tun bée se ka kalan ko sèbè, ani faama denw. O de kama, an ka sisani nyè-mègèw cèman tun ye nafolotigi denw ni faama den kérèw de ye. An ka kan ka o nyè-mègèw tanu, ka u wale-nyuman dèn; nka, an kana nyinè k'a fò u bée se ka segin u ka miiriya kérèken, u ka miiriya kérè min ye Faamakulu ka miiriya ye.

Miiriye nyuman de b'a to mègòw bè yèlòmè don u ka dinyè-lètigè la walasa ka nyè-taa timè.

Nafolo-nyini jamanaw

Kana wari fisaya n'i mègè nyègòn ye. Yorè dèw la, wari tè kuma mègè ka kuma. An b'a fò o yorèw ma ko nafolo-nyini jamanaw. O kòrò tè ko bée ye nafolotigi ye. Ayi. Nafolotigiw man ca hali dènin; nka ko bée se bè olu de ye. Sègèn sugu bée bè baara-kèlaw kan. Faamaw ni nafolotigiw bée da bè file kelen na. Foyi t'a to u ka fènw sòngù ndgèya, kà dè fara mègèw ka sara kan, ka sariya sigi min b'a to jamana denw bée bè jamana kun-ko fè; barisa faamakulu tè jèn u ka nafolo ni u ka fanga kò.

Tubabu tile(kolonyalismu)

Farajèla nafolo-nyini jamanaw ye Afriki mara. U ye tinyèliba kè an ka jamanaw kan. U ye farafin caman feere Amèrikènw ma. Nafolo min b'ani ka dugu kolo kan, "ani min b'a jukòrè; Tubabuw tun bè doni ka taa: u:baarè. U ka nafolotigiya sèrò cogo dé filè nin ye. Tubabu tile nana ni nyani de ye, a nana an ka hèrèya ni an ka danbe tinyè. Tubabu tile nana ni "fèrise baara" ye; a nana ni farafin caman fageli ye u ka kèlew la.

Farajèla nafolo-nyini jamanaw ka natabaya de nana ni Amèriki marali ye. O de sen fè, u ye Enjènw gèn ka bè u halala dugu kolo kan, k'u sigi jen. A bè fè o farajèw de ma bi ko Amèrikènw.

Farajèla nafolo-nyini jamanaw ye Tasimaniw si latunun bògèbègè. Tasmaniw fana ye mègè si dò ye; Farajèw ye olu fana ka dugu kolo bòsi u la. U ye Ostarali mègèw bée faga k'a tè tu mègè 47000 dèrèn ye. Afiriki ta bè mègè miliyèn 100 bò. Nin bée ye Farajèla nafolo-nyini jamanaw ka walew de ye; o jamanaw ye: Anglèw ka jamana, Farensi jamana, Pèrtigèsiw ka jamana, Espanyòliw ka jamana. Wa o nafolo-nyini jamanaw b'a fè ko hèrèya bè olu de bara. Anw tè o hèrèya sugu fè. Anw ko hèrèya lakika de.

Natabaya, Nata banbali: (Emperiyalismu)

Nafolo-nyini jamanaw kònè, nafolotigiw ka nata bè jamana nafa-sèrò siraw bée kan. U mana o bée sèrè tuma min, u bè nyè-bè jamana tòw nafa-sèrè yorèw fè. U b'o nyini cogo bée la; n'u dèsèra, u bè marifa ta k'o jamana kèle. U ye Afriki mara ten de. A bè fè o de ma ko "ènpèriyalismu". Alé de bè na ni

diya-goya fanga sigili ye jamana tèw kun na;.

Jamana minw faemaw bè jamana wèrèw tonyè, o jamana tè hòrèya jamana yo. Jamana minw tonyòlen don ten, olu ka kan ka dèmè u ka kchèla. Nka, an man kan ka jamana si suruku k'a bila kchèla a ka nafa tè min na.

Empèriyalismu tè taa abada fo a ka gèn de. Hòrèya tè sèrè fu la hòrènya bè sèrè kchèla: politiki kchèla walima marifala kchèla. Dòw b'a fò ko Tubabuw ye baara caman kè an ka jamanaw kan; ko an ka kan ka u tanu o la; ko Tubabuw ye an nyè yèlè... Mègè miyw b'o fò, olu bè fili la. Tubabuw ye fèn o fèn kè, u y'a kè u yèrè ka nafa de kèsòn; u m'a kè ko u b'a fè k'an bò sègè la, u m'a kè ko u b'an nyè yèlè. Wa Tubabuw ye u ka baara bée sèngè ladon; u ye baara ninw tènè bisi k'a bò. Tubabuw taara ka mi, tò, kèpa an' tafyé; an' ta don fana bawo an faw ni an mèkèw de y'a sèw jo, olu de y'a baara bée kè, Olu de ka kan kartanu, Tubabuw tè. Tubabuw y'en kalan walasa an ka se k'u balo-kèrèla baaraw nyè, k'o baara ninw kè u sègè la; u m'en kalan ko an nyè ka yèlè.

Tubabuw tun bè nafa min sèrè an ka dugu kolo kan, nafa ka bò ko sèbè. U bè tiga san sèngè duman na, ka taa kè tulu ni safunjè ye, ka segin ka na o feere an ma sèngè gèlèn na. Kèxi fana bè ten, ani sènèfèn caman wèrèw. O sènèfèn tun bè sènè wajibi la, hali ci-kèlaw tè suman sènè masòrè. O laban bè na ni kagè ye. Tubabuw tun ka nin jago nyögèn nafaman tè.

Emperiyalismu tòorè

A jirala aw la ko Farajèw ye Farafinna mara. U tun ye Afriki tila u ni nyègòn cè. Nka bée niyèrè tun kenyènen tè. Dè niyèrè tun ka bon dè ta ye. O nana ni kèniya ye a Farajè jamana ninw ni nyögèn cè. Alimanw ko olu ka dè fara u niyèrè kan. U ye Farajèla jamana tèw kchèla o de këma. O këra kchèba ye Alimanw ni Farajè tòw cè. Alimanw ka natabaya de nana ni o kchèba in ye. Kchèba banna, nka a ma diya Alimanw na. Farajè jamana tòw ye Afriki tila kura ye u ni nyègèn cè. Alimanw niyèrè bësira u la. Kchèba in de minèna san 1914 la, a banna san 1918 la.

Kchèba wèrè da minèna tugun san 1939 la; o fana tun ye neta kchèla de ye farajè jamanaw ni nyègèn cè. Alimanw de nò ye o kchèla fana ye. U tun b'a fè k'u ka fanga sigi Farajè jamana tòw kun na.

Tubabuw tun bè kchèla cèw ta an ka jamanaw kan. Farafin caman ni

tora kôlè ninw sen fè. Farajè jamanaw ka natabaya de nana ni minw kôlèba fila ninw bée ye. Farajèla nafole nyini jamanaw ko: jamanaw bée kandon nyògòn na, ka kè kelen ye. Nka u bë nin fè k'a da u ka nata de kan. Anw m'la fè k'an tè jamanaw ka kelenya fè; an'y'a dòn k'an ni minw ye kelen ye, an ni olu bë jè. O bée la, an man kan ka Tubabuw juguya to an dusukun na; an ka kan ka u'ka faamaw de juguya to an kònè. Bawo faamakulu ka walew de nana ni nin bée ye. Farajèw yèrè tun se ko tè u ka faamaw ka faamakulu wale la. Farajèla Faamakulu ye Afriki tènyè cogo min, u ye Farajèla faantaw fane tènyè ten. O la sa, anw ni Tubabu faantaw bée ye kelen ye; an ni olu de ka kan k'an bolo di nyègèn ma ka faamakulu kôlè dinyè kònè. An tè faamakuluw bë nyègèn na; a jèman n'a finman bëe ka kan: u bée de da bë file kelen na. Faantan fana ma bò faantan na; a finman ni a jèman, Faantankulu ye kelen de ye.

Demokrasi

Tubabu fanga banna, an ka jamanaw hòrènyana, an kèra an yèrè ta ye. Jamana denw bée bë jamana kun-kò fò. Bèe lajèlen de bë mègòw sugandi minw bë jamana kòw nyèna bò. Faantankulu ka miiriya de ye mariya ye jamana kònè, bawo Faantankulu de yé jama fanba ye, ale de ye jamana baàràkèla ye. Bèe bë se kà i hakilila ta di jama ka nyè-taa sira kan. Bèe bë jè ka miiriya juguw kôlè, miiriya minw bë nyè-taa nagasi. Faama tè yen bilen; nka nyè-mègòw de bë jama nyè fa-sò baara la. Nyè-mègè ni faama tè kelen ye; nyè-mègò ye jama ka ci den de ye. Nyè-mègè ka hakili nyumanya de bë a bila jama nyè; a ka kan fana a sigilen bë min ye, mègò tèw jàlen tè o ye. Nka ni wa yé sira wèrè ta min ni jama ta tè kelen ye, jama bë mègè wèrè bila a nè na, ka tèmèn ni don ye.

Foroba jamana

Mègè bë se ka jèn i yèrè la, nka i man kan ka jèn jema na: jema ye fènba de ye, wa fèn barikaman don fana. Ni fanga bë faamaw bolo, ü bë jama tènyè; ni jama yèrè ye fanga ta don min, o ye hèrè ni daamu da-minè de ye. Risi jamana ye a ka yèrèma hèrènya ta san 1917 Oktèburu kalo la. Faantankulu ye fanga minè faamaw la. U ye jamana ka nafa-sèrè

yèrèw bée forobaya. Nafa-sòrè siraw bée kérà jamana ta ye, u minèna nafolotigiw la, u nafa bée jamana denw bée kan. Faema tè yen, nyè-mègèw de bée yen, nyè-mègè minw sugandira jama yèrè fè. Jama ta ye a ka ko ye; jama ságo bée a ka nyè-mègèw la. Bée ye kelen ye baara la ani baara nafa la. Faantankulu ta ye fanga ye; faantanw kérà fanga tigi ye.

Baara tònè mana di baara-kélaw ma, a dira a tigiw ma. Jamana kow mana kalifa jamana denw na, a kalifara a tigiw ma. Fanga mana ta faantanw fè, a tara a tabagaw fè; bawo faantanw de ye jamana baara-kélaw ye.

Foroba jamancw bée niñ-sira min'kan, a bée fò o de ma ko "Sosiyalismu". Sosiyalismu de bée fanga kè faantanw ta ye, ka faantanw kè fanga tigiw ye. Sosiyalismu ye "Forobaya" sira ye

Nyè-mègèw jè yèrè

Jamana tè yen nyè-mègè tè min na. Ni fanga bée lajèlen bée nyè-mègè bolo, a bée fò o nyè-mègè ma ko Faama. Nyè-mègè lakika ka fanga bée bù jama de yèrè. Nyè-mègè ye jama ka ci den de ye.

Fanga bée jama de bolo.

N'i kérà nyè-mègè ye, o b'a sérè jama de bée i kè, n'o tè i ni mègè tèw bée ka kan. Nyè-mègè barika bée bée a ka jama de la, n'i ka jama ka bon, i barika bée bonya. A bée fò ko "cè kérèba sigilen nyè bée min na, den misènw jèlen nyè tè o la": Nyè-mègè fana ka kan ka kè i ko jama ka "nyè kérèba", k'a da a ka faamuyali kan. Nyè-mègè nyuman ka walew bée jama ka nyè-taa tèliya. nka nyè-mègè si tè se k'a fò ko mègè tè se ka ale ta nyègòn kè.

Bawo, i nyègèn tè i ba denw na, o bée se ka kè; nka i nyègèn tè muso wèrè denw na, o ye nkalon ye. N'i ko mègè tè se ka e ta nyègòn kè, i tè yen don min, mègè bée sérè jama ná min bée se ka bila i nò na.

Jamana dèw la, nyè-mègè bée i na fè Ala. A tè sòsè, a tè kérè fè. Ni mègè min ma a bato, o ta fila ni cè-tigè. Fanga bée bée a bolo. Ale de ka miiriya ye sariya ye. Danbe tè mègè si la ale kè. An b'a fè o nyè-mègè sugu ma ko Faama. O ni masakè de ka surun nyègòn na. O man nyi jamana kénò : O bée na ni tènyèli de ye jama yèrè. O bée mègè tèw ka hakili nyumanya nagasi. Jamana yèrè tè taa nyè nin sira kan.

An danbe lakanali.

Tubabu tile nana ni Farafinya lagosili ye. U tun b'a fè k'an bée kè tubabu ye. O nana ni mun ye? Dèw tènèr kè tubabu ye, wa farafinya taara k'u dan.

Yèrèma hèrènyà nana se, an kèra an yèrè ta'ye. An ye farafinya mankutuw kè, k'an danbe jira, k'an ka maaya jira, k'an ban tubabuya ma. Nka, wale o wale ni o bè an ka nyè-taa nègòya, an tè an ban o ma, n'a y'a sòrè o wale tè finyé bila an ka farafinya na./.

AMADU TANBA DUMUYA

Den misènw karan-mègè ani baliku kalan-denw
karan-mègè don Kulukèrèba

MAYELEMALI KALAN.

Dònni kun fòlè:

Fènw bò yèlèma, u cogo bè se ka sawura kura ta.. Nka fèn foyi tè se ka bange a yèrè ma, ka sòrè a ma bò fèn wòrè la. Fèn foyi tè se ka tunun a yèrè ma, ka sòrè a ma yèlèma ka kè fèn wèrè ye. Fèn foyi tè bange fu la, foyi tè tunun ka kè fu ye. Dan tè dènniya la. Don o don dè de bò fara mògòw ka faamuyali kan, dinyè-latigè tòmèn sira la. (Don o don tulo bò tae kalan so) Waati saba de bè fèn bée la: fèn bange waati,
a si waati,
a ban waati.

Dòw bange don bè bén dòw sa don ma (=dòw ban don), o fana bò dòw sòrè si la.

Dinyè kònò fènw bòe bò mayèlèma. O mayèlèmali bò kè waati kònèn-kònènnen de la, ani yòrò kònènkònènnen de la.

Kun sèmè ka baara:

Ka miiri, k'i hakili jake bò, nin bée ye kun sèmè ka baara de ye. Kun sèmè tè se k'a ka baara kè a kelen na. Mègò nyè, i tulo, i da, i nun, i tègè, ninw de ye kun sèmè ka baara-kè minènw ye. Nyè bò min ye, a b'o lase kun sèmè ma; tulo mana min mèn, o b'o lase kun sèmè ma; i nèn bò min nènè, nun bò kasa min ta, i tègè magare min na, nin kibaruw bòe de bò lase kun sèmè na, ka kè hakili ye, ka kè miiriya ye.

Hakili tè fèn'yeò, mègò bò se ka min ye i nyè na, wàlima ka mega a la. Hakili ye fènw ni walew ja de ye kun sèmè na. Hakili de bò mègò ni began bò nyògòn na. Ale de b'a to mègò bò miiri, ale de b'a to mègò bò tapsi.

Kun sèmè bò began una, nka hakili tè a la. Hakili de ka baara ye sègèsègèli ye, ka tinyè lakika nyini k'a dòn. An bò bi min na, mègòw ka dènniya teera nyè fo u b'a nyini ka masin dila, min bò tun n'm kun sèmè ka baara nyògòn kè. Masin dòw bò pan kulun boli ka sòrè mègò tè a kònò. Masin dòw bò kan dò yèlèma kan wèrè la, i n'a fò de laminèw bò baara min kè. Masin dòw bò se ka ko fèlen lamara u kònè ka tile ka u waleya. Nin masinw bòe bò hakili de lèdege a ka baara la. Masin si tè se ka hakili ka baara bòe kè. Mègò hakili bò se ka min kè, masin si tè se k'o bòe kè.

Fèn nyènamaw bòra fènw na minw tè nyènamaw ye. Hakili tun tè - - -

o fèn nyènams fòlòw la. U cogo ni u sawura de yèl'mans dònnin fo ka na mègè yèrè bò u la. Mègè bò baara min kè, o de ye hakili di e me, k'a bò baganya la. Ngòn kegunya o kegunya, hakili tè e la. O la sa, an tè se k'a fè ko ngòn bò se ka baara kè, bawo baara bò bò hakili de la fòlò. Hakili bò mègè dòròn de la; san baa kêmè caman ka mayèlèmali de ye hakili di mègè ma.

Kuma bange cogo.

Kuma bangena cogo di? Kuma ni hakili de bangena tuma kelen na, baara sen fè. Mègè fèlèw tun bè jè ka baara kè walasa k'u dahirimè sòrè. O baara de sen fè, mègèw y'a nyini k'u kònòna taw fè nyègòn ye; o kèra kuma ye.

Kuma de kèra sababu ye. mègèw ka hakili di nyègòn mai. Mankan min bè bò mègè ngònò kònò, o mayèlèmali de kèra kuma ye. Kuma fana mayèlèmali nana ni hakili mayèlèmali ye, k'a d'a kan hakili ni kuma de bè taa nyègòn fè. hakili bò kow ni fènw lamora ni kuma sawura de ye.

Sèbènni bangena walasa ka kuma ni miiriyaw lasagon,
walasa ko kòrèw kana tunun an na.

Dinyè mayèlèmali.

Dinyè bò mayèlèma kudayi. Foyi tè tova cogo kòrò la. Dinyè tè to bolo kelen ken :

-Mègè fèlèw tun bè i ko baganw, olu tun ye baganla mègèw ye.

-Mègè jèkulu fòlèw tun ka ko bée ye foroba kow ye.

-Jènya jèkuluw nana o kè; o fana tile tèmènna.

-Nafolo-nyini jèkuluw tile bantò don.

-Foroba jamanaw tile ye bi ye, olu ye baara jèkuluw de ye.

Nin bée ye dinyè ka mayèlèmaliw de ye, kabini lawalé la fo bi.

Tubabuw ka diya-goya fanga min tun sigilen bè an kan ,o fanga bè ka nagasi Farafinna. Farafin jamana minw na u ka hòrònya sòrè, olu bè ka dègòya. Dèw yèrè bò u ka hòrònya sòrè mugù ni kisè de la.

Dènniya sira-tigè la, caman kèra sa. Don o don dè bò fara mègèw ka dènniya ken. Kalo ni tile ni dolow si tè kònòna-fili fènw ye bilen. Dinyè mayèlèmali tè taa hakiliw mayèlèmali kè. Hakiliw mayèlèmali fana ni miiriyaw mayèlèmali bò taa nyègòn fè.

Mayèlèmali de ye dinyè sariya fèlè ye.

Kuratè lasa:

Fèn bè bange, a bè kérò, a bè sa; fèn kura bè bange o la.
 Kow bè bange, ka kérò, ka ban; ko kura bè bange o kònò.
 Fèn kura, ko kura, waleya kura, miiriya kura, olu bangeli tè se ka lasa.

Kérèlen de bò sa, kura bè bange o la. Dinyè ka nyè-taa ye o de ye. Kunsigi kérò mana di, kura bè falen o nè na. Jènya mana tèmèh, hòrònya bè na. Nafolo-nyini jamanaw tile mana ban, foroba jamanaw tile bè wuli.

An m'a-fè: ko kura bè ka nyi. Ko kura dèw bè na ni nagasili de ye : Tubabu tile nana waati min, ko kura de tun don o tuma Farafinna. Nka Tubabuw nana ni jènya de ye, u nana ni "fòrise-baara" ye, u nana Farafinna danbe lanègò.

N'an ko kuraya ka nyi, kuraya min bè nyè-taa sabati, kuraya min bè na ni yiriwa ye, an kan bè o kuraya sugu de ma. Tubabu tile banna, yèrèma hòrònya tile sera, o kèra ko kura ye, ko kura min nana ni miiriya kura ye. An bè se ka nyè-taa sira nyini, min bè jamana fèn-sòrò senw yiriwa. O nyè-taa sira bè se ka jamana kè foroba jamana ye, ka nafa-sèrè siraw bòe foròbaya jamana kònò. Miiriya kura tè se ka sabati fo jama ka tugula la. Ni jama ma tugu a la, a tè barika sèrè.

Mayèlèmali sariyaw:

N'a fèra ko dinyè bè mayèlèma, mayèlèmali in bè fèn bèè de kun kan. Wa fènw ka mayèlèmali tè taa nyègèn kò, u bè tali kè nyògòn na.

Sinaya:

Sina muso filaw tè nyègèn fè. U bè nyègèn kèle, u ka kèle tè ban, a tè kò tigè. Dò ka hèrè ye dè ka dènè ye.
 An bëna sinaya min ko fò, o tè sina muso filaw ta ye; nka, a ni musow ka sinaya bëlen, u ka surun nyègèn na. An kan bè sinaya min ma, o kòrò ka bon ko sèbè, k'a d'a kan, sinaya bè fèn bèè la ani ko bèè la dinyè in kònè.

- Kòrèlen ani kura, olu ye sinamaw ye.
- Kènèya ani bana, olu fana ye sinamaw ye.
- Saya ni bangeli, olu ye sinamaw ye.
- Bolola baara ni hakilila baara ye sinamaw ye.
- Faantan ni faama ye sinamaw ye.
- Foroba jamana ni nafolo-nyini jamana ye sinamaw ye (:fòlò in ko

:nafasòrè siraw bée ka forobaye; filanan ko nafasòrè siraw ka to nafolotigiw ka bolo kan.)

- Buguda ni galodugu ye sinamaw ye (:Dugu ncinin mògèw ko olu de duguba mògèw balo; duguba mògèw ko óhu de bë dugù ncinin mògèw nyè yèlè.)

- Jònya ni hòrènya ye sinamaw ye fana.

Sinaya bë fèn bée la..

Sinemaw ka kelenya:

Fèn bée n'a sinama de, bë nyògòn fè. Mègè b'i to nyènamaya la ka kunsigi su to i kun na. Mègè b'i to nyènamaya la, i sen kelen pasa bë sa. O b'a jira ko saya bë nyènamaya kònè.

Mògè bë se k'a fò k'i ka kònè ka sèrè i bolo-nkèni kelen bananen don. O la sa, bana bë kònèya kònè.

Banabeatò fari kolo yèrò bée bananen tè, a fari yèrò dèw ka kònè; o kérè ye ko kònèya bë bana kònè.

N'an ye saga faga, k'a boso, an b'a sèrè a sogo yèrè dèw bë yèrè-yèrè a yèrè ma. O b'a jira ko sogo yèrè in ma sa fèlò. An bë se k'a fò ko nyènamaya fana bë saya kònè.

Saya bë nyènamaya kònè,

Nyènamaya bë saya kònè.

Bana bë kònèya kònè,

Kònèya bë bana kònè.

Faantanya bë faamaya kònè,

Faamaya bë faantanya kònè.

Sinamaw bë jè ka kè kelen ye, ka kè fèn kelen ye. An b'a fò o de ma ko sinamaw ka kelenya.

Fèlò jamanaw tun tilalen don kulu fila ye: jènw ka kulu ani hèrèn ka kulu. O kulu fila ninw ye sinamaw ye, nka u ye sigi-nyògènw ye. Kulu fila ninw bë jè ka kè jamana kelen ye.

Sisan jamanaw tilalen don kulu fila ye fana: faantanw ka kulu ani faamaw ka kulu. O kulu sinamaw de ye sigi-nyògènw ye jamana kònè. Nin kulu filaw bë jè ka sigi jamana kelen kònè

Tinyè don, sinama filaw tè bèn; nka u tè taa nyògòn kò, u fila bë kè fèn kelen kònè.

Sinamaw ka kèlè:

sinamaw ka kèlè de bè na ni mayèlèmali ye.

N'a fèra ko sinama fila ye sigi-nyègònma ye, u ka sigi-nyègònna tè kèlè sa. Sinamaw ka kèlè tè ban, a tè kò-tigè. Kèlè labanbali don.

Ni mègò banana, o kòrè ye ko saya ni kènèya de bè ka nyègèn kèlè a tigi fari kolo la, ni min sera min na. Ni saya sera, banabagatò bè sa. Ni kènèya de sera, a tigi bè kènèya. Saya ni kènèya bè nyègèn kèlè fari kolo la. Kènèya ni bana bè nyègèn kèlè fari kolo la. Nin mayèlèmali ninw bè kè sinamaw ka kèlè de sen fè. Sinamaw ka kèlè bè na ni mayèlèmali ye.

Tubabu tile ban tuma, Alzeri jamana mègòw ye marifa ta, ka Tubabuw kèlè walasa u ka jamana ka bò jènya na. O kèra hèrònya ni jènya ka kèlè ye. O kèra miiriya kura ni kòrèlen ka kèlè ye. Nin sinamaw ka kèlè de nana ni Alzeri jamana ka yèrèma-hèrèya ye. Sinaya kèlè in nana ni fanga-yèlèma ye. Ka fanga yèlèma k'a bò Tubabuw ka bolo kan, k'a bila jamana denw ka bolo kan. Sinaya kèlè mana Faantankulu ni Faamakulu bila nyègòn na, o laban ye fanga-yèlèma ye.

Sinaya sugu ka ca:

An ye sinaya sugu min ko fè ka tèmèn, olu ye kònèna sinayaw de ye. Faantankulu ni Faamakulu ka sinaya ye Kònèna sinayaw de ye. Kònèna sinayaw de bè na ni mayèlèmali ye.

Kònèma sinayaw fana bè yen. Nafolo-nyini jamana ni foroba jamana ka sinaya ye kènèma sinaya ye.

Kònèna sinaya ye sinaya min bè fèn yèrè kènè.

Kònèma sinayaw ye sinaya minw bè fèn ni a nyègèn wèrè cè. Fanga-yèlèma tè bò kènèma ka don jamana kènè. Fanga-yèlèma tè sèrè kènèma sinayaw fè. A bè sòrè kènèna sinayaw ka kèlè de sen fè. Fanga-yèlèma mana bè kènèma ka don jamana kènè, o fanga tè si sèrè, o fanga tè mèn sen na.

San 1917 la, fanga-yèlèma dè kèra Risi jamana na. Faantankulu ye marifa ta ka fanga bòsi Faamakulu la. Fanga yèlèmane bolo wèrè kan; a bòra faamaw bolo, ka don faantanw bolo. Risi jamana ka kènèna sinayaw de nana ni o fanga-yèlèma ye. Sinaya min tun bè Risi jamana ni a kèrèfè jamanaw cè, (kònèma sinayaw), o sinaya ma se ka fanga-yèlèma in bali.

Sén 1970 Sétanbru kalo tile 22, Farajèla nafolo-nyini jamanaw y'a nyini ka fanga-yèlèma dè karaba Luginè jamanaw kan. Kènèma sinayaw de nana ni o ye. Nka, Luginè cèw ni a musow ye marifa ta ka juguw gèn. Mògò caman ni tora kèlè in na. Kèlè ma diya juguw la. O fana b'a jira ko fanga-yèlèma tè bò kènèma ka don jamana kònè. Nin b'a jira ko fanga yèlèma tè sòrè kènèma sinayaw fè. Fèdrè ka kan ka nyini kònèna sinayaw de la.

Faantankulu ni Faamakulu ye sinama bénbaliw ye. Olu ka sinaya dè ka jugu ni sinaya bòe ye. Nafa-sòrè siraw bée ye Faamakulu, dè ta ye. Baara nafa fanba ye Faamakulu de ta ye. Jamana ka Nyè-taa sira bée Faamakulu de bolo.

Foyi tè Faantankulu bolo, a ka baara-kè fanga kò. Wajibi don a ka baara kè Faamakulu ye. Nin b'a jira ko faantanw ni faamaw ka sira tè nyègèn bèn, u ka miiriya tè kelen ye, u ka hami tè kelen ye. Faamakulu ko dinyè ka to olu ka bolo kan; Faantankulu ko olu ka bò nin jònya in na. Kulu-fila ninwàkà kèlè tè se ka bali. O kèlè laban ye fanga-yèlèma ye, fanga yèlèmali faantanw ka bolo kan.

Foroba baara-kèlaw ni ci-kèlaw ye sinama bennew ye.

Nafolo-nyini jamanaw kan, dugubaw bò balo dugu ncininw ka baara de la. O dò bò na ni galodugu mògòw ni buguda mògòw ka sinaya ye. Ci-kèla ta ye a ka foro ye, a ta ye a ka wotorò ye, a ta ye a ka misi-daba ye. Foroba baara-kèlaw dun bò baara kè minèn minw na, u bò baara kè masin minw na, o si tè u ta ye. Ci-kèla mana na duguba kònè k'a ka sènè-fènw feere, duguba-kònè mògòw b'a fè k'o sèngè ka gèlèn. U tè bèn ko la. O fana ye buguda ni galodugu ka sinaya kun dò ye.

Nka, n'an y'a lajè jamanaw yèrè ka nyè-taa sira kan, an b'a faamu ko ci-kèlaw ni foroba baara-kèlaw bée ye mègò sugù kelen ye.

U bòe ye Faantankulu ka mègòw ye. U tè nyègèn jugu ye. U jugu ye Faamakulu de ye. Ci-kèlaw ni foroba baara-kèlaw ye sinama bennew de ye. Fèdrè bò sòrè olu ka sineya la ni fanga-yèlèma kèra, ka jamanaw forobaya.

Foroba jamanaw ka kònèna sinayaw:

O tè sineya juguw ye, sineya bennew don. Fanga-yèlèma kèlen kò Risi jamanaw na, fèdrè sòrèla bolola baara-kèlaw ni hakillila baara-kèlaw ka sineya la. Fèdrè sòrèla fana bugudaw ni dugubaw ka sineya la. Bòe kèra kelen ye.

O kòrò tè ko sinaya tè forobe jamanaw kan. Foroba jamanaw bè tas nyè de kudayi. Sanga ni waati bée, mayèlèmali bè kè, ka nyè-taa sabati. Nyè-taa tè kè mayèlèmali kò. Fèn sinamaw de dun bè na ni mayèlè mali ye. Ni mayèlèmali bè yen, o kérè ye ko fèn sinamaw bè yen. Nka sinama bennew de bè foroba jamanaw kònè. Jamana denw ka basra de bè feerè sòrè o simayaw la. O de b'a to foroba jamanaw ka kònèna sinayaw tè kè kèle jugu ye.

Sinaya dèw bè jama ni mögè dama-dòw cè, Faamakulu ka miiriya bè, mègè minw na, ni o miiriya ye miiriya kérè. Miiriya kòrè dun ni miiriya kura tè bèn. O mögè dama-dòw ka kan ka ladamu ko kura ni miiriya kura ye: Faantankulu ka miiriya, foroba jamanaw ka miiriya.

Hakè mayèlèmali ni sifa mayèlèmali:

Fènw hakè bè yèlèma, a bè cayawalima a bè dògèya.

Fènw sifa fana bè yèlèma, a bè kè fèn sugu wèrè ye.

Hakè mayèlèma laban bè kè sèfa mayèlèma ye:

I mana ji sigi tasuma kan, k' a kalaya, dènin-dènin, dò bè fara ji goniya kan(o ye hakè mayèlèma ye). Tuma dè bè se, a bè yèlèma ka kè ji funteni ye(o ye sifa mayèlèma ye). I mana nare kalaya dènin-dènin dò bè fara a kalaya kan(o ye hakè mayèlèma ye).

A laban bè yeelen ka bò nareya la ka kè sirimè ye(o ye sifa mayèlèma ye). Nin b'a jire ko hakè mayèlèma laban ye sifa mayèlèma ye.

Don o don, dè bè fara faantanw ka dusu-kasi kan (o ye hakè mayèlèma ye). Nka digi dan ye dènèn ye. Don dè bè se, u bè u kan kè kelen ye ka muruti; o bè na ni fanga-yèlèma ye: u bè bè faantanya la, ka kè fanga tigiw ye (o ye sifa mayèlèma ye)

Nènabila ka nònabila:

Tuma bèe la, ani yèrè bèe la, kòrèlen dè bè taa, kura ka bila o nè na. Tuma bèe, kura de bè bila kòrèlen nò na. Ni fèn dò si banna, dè bè bange o nè na. O de yé nènabila ye. O fana ye mayèlèmali sariya dè ye. Fèn kura de bè bila fèn kòrè nè na.

Kura bè kè kòrèlen ka nònabila ye. Fènw ka mayèlèmali de bè na ni nònabila ye.

Sinamaw ka kèle tè ban; min mana se min na, o bè sigi o nè na. O de yé nònabila kè cogo ye. Nènabila sen fè, kura de bè se kòrèlen na. Kura manè sigi kòrèlen nè na, fèn o fèn ni o ye nyuman ye kòrèlen na, kura bè o ta ciyèn ye.

Fanga yèlèma fana ye nònabila dò ye. O nònabile sen fè, fanga fura tè fanga kérè tìnyè bògò-bògò, a bè fanga-kérè ka baara-kélaw ni a ka dònniyaw ta ciyèn ye. Nònabila sen fè, kura bè sigi kérèlen nò na; nka o tè mayèlèmali bannen ye. Kura tè to a ka kuraya la, a fane bè kòrò; kura wèrè bè sigi a nò na. O ye nònabila wèrè ye ka tugu nònabila fòlè in na. An b'a fò o ma ko "nònabila ka nònabila". Nin mayèlèmali de bè kow jiidi.

"Nònabila ka nònabila" de bè na ni yiriwali ye.

Dinyè tun ye mun ye? Dinyè tun ye bègò mugu de ye. O bègò mugu ka mayèlèmali, fèn nyènamaw bòra o kònè. O fèn nyènamaw ka mayèlèmali, kungo sogow bòra o kònè. O kungo sogow ka mayèlèmali, mègè bòra, o la. Mègè fòlèw tun bè i ko began de. Olu nònabila kérè mègè jèkulu fèlè ye (:mègè minw bòra baganya la). Olu fana nònabila kòra jènya jèkuluw ye. O fana nònabila kérè nafolonyini jamanaw ye. O nònabila ye foroba jamanaw ye. Foroba jamanaw tile ye bi ye: o ye "nònabila ka nònabila" ye.

Mayèlèma sira:

Mangoro kolo mana dan, o bè kè mangoro sun ye (mangoro kolo nònabila ye mangoro sun ye). Mangoro sun bè tila ka feere bè. O feerew nònabila bè kè mangoro denw ye. O mangoro denw kolo bè kè mangoro sun ye...

Mangoro kolo...mangoro sun...mangoro feere...mangoro dèn...
mangoro kolo...

Mayèlèmali in da minèna mangoro kolo la, a labanna mangoro kolo la. O kérè i n'a fè an ma taa nyè mayèlèmali sen fè/ An y'a da-minè yèrò min, on seginna yen.

Nka, a kana kè aw kònè ko an seginna an kè. An y'a da-minè mangoro kolo kelen na, nka an labanna ka mangoro kolo caman sòrò. An taa nyè bawo mangoro kolo bugunna. An maasegin kè.

Segin-kè min don, a bè bugun ka taa e fè de. Mayèlèmali sira ye o de ye.

Shèba bè shè fan tòrò. Shè den bè bè o la. O shè den mana bonya, o bè shè fanw tòrò; olu bè kè shè denw ye, minw bè tila ka kè shèbaw ye tugun.

Shè ba...shè fan...shè den...shè ba...

Mayèlèmali da-minè ye shèbawye, a laban ye shèba ye

An seginna an kò, nka shèw bugunna, bawo an y'a da-minè shè kelen de la, an labanna ka shè caman sòrò

Mègè jèkulu fèlèw tun ye foroba jèkuluw de ye.. O nènabila kèra jènyà jòkuluw ye, o nènabila kèra nafolo-nyini jamanaw ye, o fana nènabila kèra foroba jamanaw ye.

Mègè jèkuluw ka mayèlèmali da-minè kèra foroba jèkuluw ye, a laban kèra foroba jamanaw ye. An fèlèla forobaya la, an labanna forobaya la. Nka an taara nyè, bawo hèrè ni lafiya min bè sisèn foroba jamanaw keni, o tè fèlè foroba jèkuluw kènè.

Mayèlèmali tèmèn sira yo sira munu-mununen ye, sira min bè i n'a fè an bè segin an bè yèrè la. Nka dè de bè fara sira in waga kan ka taa a fè.

Dinyè ka nyè-taa bè sabati mayèlèmali de kènè. Kèrèlen nènabila bè kè kura ye. Kura bè kèrèlen nyumanmà yèrè ta ciyèn ye, ka kèrèlen tè tinyè hègè-bègè.../..

AMADU TANBA DUMUYA

Den-misènw karan-mègè ani balikuw karan-mègè

Kulukèrèba

DOROKOLI

Dorokolen y'an ka kan da kun dà ye, kan dànnaw ma minè bolo kelen sàrà min sèbèn cogo la fàlè. O n'a nyagàn caman, ka d'a kanhbèn ma se ka kè kan sèbènni sariyaw langèlèmàn si kan hali bi. O ye finyèba ye an ka kan yiriwali la, bari mágù tèse ka jama kalan sòbènni na, ni sariya basigilen tè karan mágù yèrè bolo. Kan dànnaw bée n'a dama sariya! W'a ka dàgon min bë se ka hali a yèrè ka sariya sigilenw bà a sira fè. O tè dà wèrè ye u màbaliya kà, ka d'a kan hakili mana sariya labèn cogo o cogo nyinini bon juw la, n'a ma labù k'a sen flè waleya kènè kan, fèn lalagalen don nka dalilu kènè tè.

Sèbènni kè kun ye jama ye, ka dànniya ni faamuya laseli nàgàya fa so den bée ma. A sariyaw man kan ka fereke, k'u nyè misènya ko jugu, k'u makaama dan tèmè bonya, k'u faamuyali kè kalan banbali ye baara kèla jama tè min kuru tigè. Dànniya ye foroba fèn ye, a man kan ka kè sèmè misèn si ka dunduguma ye. O la, sariya min faamu ka di jama fè, min tiimè ka nàgàn jama ma, o de jate ka kènè. Kan dànnna bée bë fa so de ye. Janiya ye kelen ye cogo min ni waleyaw kèra kelen ye ten, bèn tè dësè ka kè kan. O tèmènnen kà, n'an bë jama de ye, diya goya fo waati ni waati an ka jama ladànniya baara lahala la. Anw b'o ba kan bada. O de kan ma "Sankore" kun 8nan nyè 55 la, an ye jate minè bà kan kè kan, ka kan yèlènnan ko da kènè kan tarabu cè nyin kàndà. Nin sen in fana, Mamadu Dukure flè ka farenfasilan 7 217 (ba wolonfla ni kèmè fla ni tan ni wolonfla) jate, fura nyè 200 (kèmè fla) kàndà, yaasa dalilu kènè na sàrà faranfasili kan ko la. O janiya kelen in de y'an se dorokolen ko ma, jama k'an fèla dàn o fana kan.

Dorokolen ye da nyè kulu ye, minun:

- bë fù nyagàn fè shièn kelen
- n'u bë da nyè fàlè kan bë mabèn, ka da nyè laban kèn yèlèmalen to bada,
- ni faranfasili t'u si ma fo da nyè laban.

Misali: (kalaw bë kan yèlèn ni kan jigin taama shièn)

den ; fa ; jugu ; fage

... n'k... d... y... i... n... m... r... r... , k... k... k... k... k... ;

... j... j... j... j... j... ;

dan w... f... y... i... n... m... k... b... n... f... ;

An ka da nyè naani in doroko, k'u kan kàlùsi:

1- fa den jugu faga

den ni jugu kan jiginna ka bèn fa kan ma
faga kan yèlèmana, sabu da nyè laban don.

2- den jugu faga fa.

fa kan yèlènna, sabu da nyè laban don.

faga kan yèlènna, ka bèn den kan ma.

3- fa jugu faga den.

4- jugu faga fa den.

5-

Kan dànnaw ma bèn dorokolen sèbèn cogo kan. Hakilila minun ,
jirala, u flè nin ye:

1- KA DA NYE BEE NORO.

I ko da nyè minun bée bée fà nyàgàn fè, u bée jè ka kàrà
kelen bagé, u kanw bée nyàgàn ta, o tuma u ka kan ka sèbè
sèbèn ka nàrà nyàgàn na:

- fadenjugufaga
- kunnafonidiyàrà
- kànyàmusoyebalidlanlabèn
- balikukalandakutigidankankura

2- KA DOW NORO, KA DOW FARÀ.

Dorokolenw man kan ka nàrà fo:

a)- ni ya ni li n'u nyàgànna farankanw bée minun laban
na. A ye tà an ka nin ko flè fàlà:

ya ni li(ni) ye wale farankanw ye; u tàw flè:
la, lan, lèn, ta, tà, bega, bali, taga, O la
dorokolen fèn o fèn da nyè laban ye wale ye, u dà
la kelen bée se ka fara o kan.

Misali: - sigiyàgùnnymumansaya

- fadenjugufagali
- kànyàmusoyebalidlanlabènbaga

b)- ni manku tuni tàngà don:

- sahelijamana
- bamanankan
- balikukalansokuntigi

d)- tàngà ni-wale (walima wale bànnna).

- bamanankemènnaw
- dugutigiblonnakumalasigi

j)- ni manku tu shàrila u ni nyàgàn cè

- walenyumandànbaliya
- sèbènnisariyanyumansùràbaliya

N'an ye nin sariya fèn o fèn flè, fèn fàlà min bè mègà nyè minè, o ye da nyè janya de ye. Ni da nyè dun janyana ko jugu, a kalanni bè gèlèya ko lugu. Gèlèya tè sèbèn si masiri ye.

Sariya 2nan in bàra kabi 1967 la, nka hali bi an'na mègà si ye min sera k'a labato. Hali an ka Kanw waleya Da(DNAFLA) ni Kalan Nyinini Bolo(IFN) flè ka lako sèbèn kura min bò, ko "KALANZO", n'an y'o da yèlèn k'a sira fàlà kalan, a bè jèya bée ma ko sariya basigilen si tè kan nyè mègà so yèrè la: "marisi kalo tile 8, baliku kalanso ye faso kanw kalanni daminè i.p.ni. baarakèlaw kun. mègà fàlà min ye kuma ta, o kèra adama berete ye, n'o ye baliku kalanso kuntigi ba ye."

An k'a ko flè flènan na, en kan'a kalanso ten! A sun ye Baliku Kalan Da min ye o yèrè dèsera, wa "Kibaru" kérèbètè! A ko bè nyini ka kè Zan ka kòmù tigiya ye!...

Tinyè don, mègà tè se ka kan si sèbèn n'i m'i magan dàonin. Kan dànnaw fana tè se k'u ta nàgàya nyini ko jugu fè, ka sariyaw lalaga minun tè se ka kan sèbèn ka jèya. N'o kèra, sèbènni tèna se ka dànniya ni faamuya lase ni jèya ye, fereke si tè min na. Nka kan dànnaw ka kan k'u hukili to a la, ko sèbèn dànnaw bée tè kan dànnia ye, u t'a nyini kàk'a ye. Fèerè min bè dànniya ni faamuya lase u ma, n'a ma kè ni kalan banbali ye, u b'o de nyini.

Anw ye min da jira kan dànnaw la, o flè nin ye:

DA NYE SI KANA NORO NYOGON NA

fe "n" kèlen bè nàràlan ye minun cè(flankafo; siginfè), ani mègà ni bagan ni yàrà tágà jèw(Cèblen, Sigitèmaasàn, warablen, dejè, Ntominkàràbugu, Jigisémè.).

Sariya in misali dàw flè:

bamanan kan; kàràbàrà kan; tububu kan.

- kànyà muso yebali dlan labèn.
- baliku kalan nyè mègàw.
- bamanan kan mènnaw.
- sèbènni sariya nyuman sùràbaliya.

DA NYE KO

1- Dorokoli : la composition

2- Dorokolen : le composé

3- Kan dànnè : un linguiste

4- Nyiniñi bon : laboratoire

5- Dafnyè : un mot

6- Misali : exemple

7- Farankan : affixe

8- Wale : verbe

9- Mankutu : qualificatif

10- Lako sèbèn : une revue .

A. BARI

Suggestion sur la
COMPOSITION DES MOTS COMPOSÉS

(Une synthèse des divers règles émises.)

- 1°) Tous les éléments du mot composé s'écrivent séparément.
- 2°) Quand dans le langage oral deux élément n'en font qu'un, on les relie par un trait d'union.

Exemples: karan-màgà (maître)

nègè-so (velo)

dàgà-kun (semaine)

Toute fois si cela ne prête pas à confusion, on peut se passer du trait d'union.

Exemples: baliku kalan (alphabétisation)

duguma fèn

dugu tigi (chef de village)

- 3°) Quand la nasale "n" se trouve entre deux éléments d'un mot composé, ces deux éléments s'écrivent liés.

Exemples: siginfè (étranger)

farankan (addition)

dankan (adjoin)

flankafe

kènyèrè-yé (profession libérale)

- 4°) Quand tous les éléments du mot composé ne peuvent être liés par la nasale "n" ou par un trait d'union, il faut mettre l'accent tonique sur l'élément de ton haut.

Exemples: wale-nyuman dänbaliya! (ingratitude)

bamanan-kan mennaw! (banbarophones)

hakilila! bearaka-law (travailleurs intellectuels)

baliku! kalan-denw

donon-kàrà kun-kolo! (quelqu'un qui ne passe pas inaperçu)

Ce qui revient à dire que les éléments les plus liés se rattachent par "n" ou par "-", et les autres éléments sont signalés par l'accent tonique(!).

5º) A la liste des suffixes de dérivation (voir Lexique du Bamanan kan), il convient de soustraire les trois derniers suffixes: "kè", "muso", et "den". Ces éléments doivent s'écrire séparément.

Exemples: mori-kè (=mori-cè)
numu-kè (=numu-cè)
jeli-muso (la griotte)
lasigi-den (ambassadeur)

6º) A cette même liste, il convient d'ajouter les suffixes suivants: "la" et sa variante "na".

Exemples: hakilila-baara (travail intellectuel)
kànàna-fili
kunna-kolon (tête nue)
nyèna-fin (nostalgie)

7º) les noms propres et les noms d'animaux (parfois composés), s'écrivent liés.

Exemples: Céblen, Nyanankàrà, Sigitèmaasùn, Jigisèmè,
Ntominkàràbugu...
dajè, warablen, waraninkalan,

8º) Ne pas confondre:

Mori muso = la femme du marabout

Mori-muso = une femme de marabout.

Muso tágà = le nom de la femme

Muso-tágà = un nom de femme.

Ala sira = la justice de Dieu

Ala-sira = espace entre les dents.

Amadu Tanba Dumuya
-*-*-*-*-*-*-*{*-*-*-*